

NAGYERCSEI

THOLDALAGI MIHÁLY

ÉLETE ÉS TÖRTÉNETI SZEREPLÉSE

(SZÜLETETT 1580 TÁJÁN, MEGHALT 1642-BEN)

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF TORONTO

IRTA
ARDAY PÁL

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVSZÁRMAZTÓJA
1910

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
University of Illinois Urbana-Champaign Alternates

<https://archive.org/details/nagyercseitholda00arda>

NAGYERCSEI

THOLDALAGI MIHÁLY

ÉLETE ÉS TÖRTÉNETI SZEREPLÉSE

(SZÜLETETT 1580 TÁJÁN, MEGHALT 1642-BEN)

IRTA
ARDAY PÁL

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVSZÁRMAZTÓJA
1910

I.

Tholdalagi Mihály kora, származása. A Tholdalagi családtörténet nehéz kérdései.

Az önálló, nemzeti fejedelemség megalapítása után negyven esztendővel, Báthory Kristóf halála bekövetkeztén, Erdélyország bizalma a harmadik Báthoryt, Zsigmondot emeli trónra Nagyon rossz emléket hagyott maga után. Uralma az erdélyi fejedelemség százötven éves történetének legsötétebb, legzavarosabb korszaka. *Pragmatikus* megírására mind a mai napig senkisémm vállalkozott.

Bocskaynak kellett eljönnie, hogy a fenekestől felforgatott khaosban rendet teremtsen. Azért, hogy a magyar történelem XVII-ik századát méltóképen vezesse be a bécsi béke oklevelének arany szavaival.

Szellemé magas röptét nem bírta követni két utóda. Egyik önmagával tehetetlen öreg. A másik nemtörődöm, erőszakos, élvővár ifjú.

De a harmadik! Bocskay örökségének romjain egy csapásra felépítette *Erdély aranykorát*. A besztérczebányai országgyűlés, a nikolsburgi, bécsi, pozsonyi békekötések után még egy nagynevű örökös, a második Rákóczy ül Erdély fejedelmi trónján. Linczben diktál békét a gyűlölt Habsburgoknak. Hatalma érzetében egy világháború befejező kongresszusára nem megy el minden hívás ellenére sem. Aztán vége van e daliás, szép időknek, sok, sok időkre, mindörökre.

* * *

Körülbelül hat évtized változatos eseményeire céloztam pár sorral. A férfiu, akinek élettörténetét leírom, ennek a kornak világában élt, mozgott. Nevezetesebb politikai szereplése Bethlen Gábor és I. Rákóczy György idejére esik. De mint ifjú előbb is híven szolgálta kardjával hazáját. Munkássága három irányu. Higgadt, szerencséskezű diplomata, jó katona, becsületes, munkás tollú történetíró.

Neve nagyercsei Tholdalagi Mihály. Családja egyike Erdély régi, történeti szerepet játszó családainak. Tösgyökeres torda-

Univ. Ex
23. márcs. 1944. évi. 1. sz.

megyei birtokos. A XIII. sz. végén szerzi meg Toldalag birtokát¹ Maros-Torda vármegyében. Innen írja nevét.

Genealogiája jórészben nyílt kérdés. Egészen a tizenhatodik század utolsó tizedéig csak hézagosan tudunk róla. Családi levéltárunk² rendkívül szegényes fényt vet a múltra. Állítólagos őseik, *Szenege* és *Csetnek* után³ ismerjük Szenege fiának Ivánnak, unokájának Gábornak, dédunokájának Pálnak nevét.⁴ Ezentúl a genealogiai láncolat folytonosságát pár éven keresztül pontosan még nem látjuk. A következő *Tholdalagira*⁵ első Lajos királyunk egyik bizonyáglevelében akadunk rá.

Itt úgy jön elő, mint „*Sikesd*“ unokája. Ki volt atyja? E kérdésre nagy bizonyossággal következtethetünk egy másik fennmaradt történeti emlékünkéből.⁶

Erzsébet ifjabb királyné ugyanis 1380-ban elrendeli a kolozsmonostori konventnek, hogy Szentiványi Miklós utódait, kiket László erdélyi vajda elűzött, — a felségsértésben ártatlanoknak találtatván, — Szentivány⁷ nevű birtokukba ismét vezessék be. A beiktatáskor *Tholdalagi Péter* fia *János* mint szomszéd birtokos szerepel. A két okirat kelte közti három év különbség van. Semmi okunk nincs arra, hogy Tholdalagi Pétert el ne fogadhassuk a Sükösd fiának. De a további összeköttetés ezzel meg is szakad.

Meddig éltek, kik voltak közvetlen leszármazottaik, nem tudjuk. *Tholdalagi Lukács* a család következő férfitagja, kinek emléke fennmaradt.⁸ Fiai: *András*, kit 1436-ban Losonczy Dezső szentkirályi Bolgár Miklós özvegyéhez küld, mint bizalmas emberét, hogy kérje meg tőle tartozását.⁹ Ugyancsak egy másik Bolgárnak, Lászlónak, Kerelli Pál elleni perében szerepel 12 évvel később, mint választott bíró.¹⁰ *Miklós*, kit Szentiványi Jakab, László és a székely alispán Emőkei Miklós „némely emberei“ megöltek¹¹ s ezért *Tholdalagi Márta*,¹² a Szentiványi Jakab neje a maga „Zamirésze“ nevű toldalagi részjóságát a megölt vérdíjában testvérének *Andrásnak* adományozta.¹³ Miklós tehát már 1446-ban halott.

¹ A Századok 1887. évfolyamához csatolt „Jelentés“-e Szabó Károlynak a radnótfájai Tholdalagi levéltárról 76. l.

² Jelenleg az Erdélyi Nemzeti Múzeumban.

³ Századok i. h. 76. l.

⁴ Genealogiai Füzetek 1910. évf. 3. l.

⁵ Századok i. h. 77. l. „Tholdaladi János“.

⁶ Székely Oklevéltár V. k. 2–3. l.

⁷ Iklód-Szent-Ivány, Szolnok-Dobokában.

⁸ Századok i. h. 80. l.

⁹ U. o. 80. l.

¹⁰ Teleki oklevéltár I. 544. l.

¹¹ Századok i. h. 79. l.

¹² Kinek volt leánya, nem tudjuk.

¹³ Századok i. h. 79. l.

András 1456-ban Toldalag szabad birtoklására V. László királytól beleegyező adomány levelet nyer.¹ Ugy látszik, késő vénséget ért meg. Már felnőtt fiaí vannak: *Pál*,² *Benedek*, ki 1497 május 29-én mint királyi ember szerepel.³ Két év múlva ismételtén megbizza Ulászló királyunk ilyen küldetéssel.⁴ *Balázs* kancelláriai jegyző, kinek felesége kapudi Köntes Orsolya.⁵ Andás két leánya közül egyik *Margit*, másik *Zsófia*, a későbbi varczai Vajda Mihályné.⁶

Ismerjük még e korból *Tholdalagi Tamás* nevét, ki 1446-ban Torda megye szolgabírája⁷ s 1453-ban királyi ember; továbbá *Bálintot*, ki 1491-ben szintén királyi ember.⁸

Királyi megbízásokból, adományozásokból láthatjuk, hogy a család a XV. században igen jó hírnévnek, nagy tekintélynek örvendett. Birtokaik voltak *Toldalagon* kívül *Körtvélykapuban*,⁹ a Torda vármegyei *Sárpatak*, a kolozsi *Teke*, *Lúdvég*, *Erked*, *Akna*, *Péntek* és *Oláh-Szamosfalva* helységekben.¹⁰

Legkimagaslóbb alak közülök *Balázs mester*, a kancelláriai jegyző, kinek nagy szerepe van családjá emelésében. Mátyás királyunknak is kedves embere volt.¹¹

Tholdalagi András 1467-ben még él,¹² de 1471 okt. 26-án már mint „néhai“-t említi egyik oklevél. Ugyanekkor Bándi Benedek császári jegyző, a székelyházi¹³ paulinusok perjele Mikesi Benedek kérelmére hitelesen kiadja a kolostorban lévő eredetiről a megboldogult végrendeletét.¹⁴ Ebben Tholdalagi részjóságát, négy telken kívül, az erdélyi szentkirályi klastromban levő Remete-Szent-Pál rendi szerzeteseknek hagyja. Így parancsolja meg Mátyás király 1473-ben a gyulafejérvári káptalannak, hogy az említett szerzeteseket igtassa be jogos tulajdonukba.¹⁵

Leánya Zsófia azonban ellent mondott. Perlekedésre került a dolog. Végre ő és férje, Varczai Illés fia úgy egyeztek ki 1478-ban a paulinusokkal, hogy Toldalag határában levő halastavak és malomhelyök harmadrészét, míg élnek a szentkirályi kolostornak engedték. De haláluk után, ha gyermekeik nem maradnának, Told-

¹ Erdélyi Történelmi Adatok I. 221. l.

² Századok i. h. 78. l.

³ Teleki oklevéltár II. 220. l.

⁴ Teleki oklt. II. 264. l.

⁵ Századok i. h. 84. l.

⁶ Századok i. h. 84. l.

⁷ Teleki oklt. II. 26—27. l. — Teleki J. Hunyadiak kora X. 397. l.

⁸ Teleki oklt. II. 417. l.

⁹ Századok i. h. 80. l.

¹⁰ M. oklt. 81. l.

¹¹ Századok i. h. 81. l.

¹² U. ott.

¹³ Marosszentkirály (M.-Torda m.) egyik neve.

¹⁴ Székely oklt. III. 91. l.

¹⁵ U. o. I. 218. l.

alagon, Torda megyében, Faragón és Morácson, Doboka- s Ercsén Kolozs vármegyében fekvő részjószágaik is a szentkirályi kolostorra szálljanak s azokat rokonaik csak 200 forinttal válthassák magukhoz.¹

Az ezeket magában foglaló oklevél birtoktörténeti szempontból nagyon nevezetes. Itt találkozunk először *Ercsével* a Tholdalagi familia birtokai között, mely faluról egyik águk előnevét írja. Mikor kaphatták, arra még eddigelé nem sikerült okleveles bizonyítékot szereznünk. Azt sem tudjuk, melyik Tholdalagi mikor nevezte magát először „ercsei“-nek! A Tholdalagi család másik ága a Doboka megyei Nagy-Iklódról írja előnevét „*iklódi*“-nak. Nagy kérdés itt is, kicsoda? mikor először?

Vázlatosan, amennyire össze tudtam állítani,² közöltem eddig a család tagjainak névsorát a XIV. és XV. századból, de kiválasztani közülök: kik voltak az „*iklódiak*“, kik az „*ercsei*“-ek? nem tudom. Nem is könnyű dolog arra a kérdésre megfelelni: Mikor szakadt a familia kétfelé?

Családtörténeti irodalmunk határozott választ nem is próbál reá adni. Kemény, Mike kézirati genealogiája mindenesetre messzebb felviszi az iklódiak törzsfáját, mint Kővári László,³ ki csak egyszerűen kettéválasztja a két ágat egymástól, hozzászólás nélkül. De mindezeknél tovább megy Nagy Iván akkor, midőn a XV. század végétől számítja a külön szakadást. Azonban nincsen igazsága, ez feltétlenül előbbi keletű. Hiszen már 1380-ban az iklódi Szentiványi-család Iklód-Szentiványon történt birtok beigtatásakor Tholdalagi Péter fia János, mint szomszéd birtokos említettik. Hogy kerül ide? S ha már ott van, lehet-e annál valami természetesebbet még csak gondolni is, minthogy ez az iklódi Tholdalagiaknak bizonyára valamelyik őse! Tudom nem teljes bizonyíték, de ki tud még csak ilyet is felmutatni ellenvéleménye támogatására! Azt hiszem senki. Így, bár megállapítani nem is tudjuk pontosan a különválás időpontját, azonban mindenesetre sokkal korábbinak tartjuk, mint fentebb említett néhai tudós genealogusunk.⁴

A Tholdalagiak nem a legszebb egyetértésben élhettek szerzeteseikkel. Folytonosan perlekednek, kifogásokat emelnek egymás ellen, csereberélgetik jószágrészeiket. Így 1535-ből maradt fenn a szentkirályi perjel, Vécsei Antal bizonyáglevele, melynek tanúsága szerint Tholdalagi Mihály Barabás fia s testvére Zsófia és annak férje Borbátvizi János nagy-ercsei jobbágytelkeik felét elcserélték a szentkirályi kolostor Toldalagon levő halastavának feléért.⁵

¹ Székely oklt. III. 101. l.

² Ezt még senki sem tette eddig ilyen részletesen az irodalomban.

³ Erdély nevezetesebb családai. 236. l.

⁴ Nagy Iván: Magyarország családai XI. 148. l.

⁵ Székely oklt. III. 256. l.

A nagyercsei részjóság azonban nemsokára visszakerült Tholdalagi kézre. Izabella királyné halála előtt egy évvel Tholdalagi *András* és *Balázsnak* adományozta.¹ Mint egy későbbi hiteles átiratból tudjuk, a beiktatás ellentmondás nélkül meg is történt.²

Ez a *Tholdalagi Balázs* közelebbről érdekel bennünket. Báthory Kristóf alatt mint Görgényvár kapitánya említetik,³ 1584-ben még él⁴ s 1586 ápr. 21-én éjjel a rablók ölik meg.⁵ Ez a Tholdalagi Balázs volt nagyercsei *Tholdalagi Mihálynak*, a portai követnek és emlékirónak édesatyja. Legalább ezt tartják annak régibb történetíróink.⁶ Közönségesen *Gáltői*, vagy másképen *Tholdalagi Balázsnak* említik.

Nézzük, mennyit fogadhatunk el ez állításból? Mindenekelőtt legpontosabban utánna jártunk annak, csakugyan *Balázs* volt e neve a *Mihály* szülőatyjának. Azonban hiába kutattuk a levéltárak sárgult, poros okmányait. Azokból egyetlen egy esetben sem láttuk igazolva. De ha ezen túltéve magunkat a Kemény és Mike⁷ feljegyzéseinek teljes hitelt adunk és elfogadjuk Balázst a Mihály atyjának: még mindig dilemma előtt állunk. Hogy kerül neve elé a „gáltői“ előnév, mikor fia világosan „ercsei“-nek írja magát? Nincs semmi okunk azt hinni, hogy talán ezt ő tenné először, hiszen ercsei birtokuk legalább is XV. századi keletű, ha nem előbbi. Atyját miért hívnák *gáltőinek* és egy esetben sem „ercsei“-nek? Valóban érthetetlen s még inkább csodálatos, hogy ebbe egyszerűen belenyugodtak történetíróink. Hiszen igaz, hogy családneveink a XIII—XVI. században még nem jegeczesednek ki határozott alakban s csak a XVII. század eleje hoz erre nézve bizonyos megállapodást. Igaz, hogy az előneveket még sokkal később is a legképtelenebb változatokban használják, úgy, amint éppen az író tetszésének jól esik. De mégis, ha kissé gondolkozunk, megtekinthetjük a Tholdalagi név okleveles előfordulását a XVI. század folyamán, lehetetlen, hogy abba bizonyos rendszert ne vegyünk észre.

Mert melyik korban szerepel is csak a *Gáltői*, máskép *Tholdalagi* elnevezés? Kizárólag a XVI-ik században. Legelőször 1514-ben egyszer s 1515-ben kétszer: *Barnabas de Tholdalag alias de Gáltheov*.“ Ugyancsak 1515-ben: *Benedictus aut*

¹ Székely oklt. III. 315. l.

² Történelmi Tár 1888. 101 l.

³ Székely oklt. IV. 67. l.

⁴ Kemény József kézirati gyűjteményéből tudom. (Lapszámatlan szelvényzet a Misc. között.)

⁵ Századok i. h. 85. l.

⁶ Gr. Kemény, Mike, gr. Mikó stb.

⁷ Mi ugyan ismét kifogásolható, mert Mike egy helyen Th. Balázs vagy Barnabásnak írja. Pedig kettő van; egy Barnabás 1520 táján szerepel, de előbb meghal, mint sem Mihály atya lehetne.

Barnabás¹ de Gáltheov, alias de Tholdalag.“ Még egy-két oklevélben jön elő a század végén: „*Blasius de Tholdalag alias de Gáltheov*“.²

A névből magából semmit nem következtethetünk. Nem azért, mert a helységneveket felváltva használják a keresztnév után. Nem lehet azt következtetnünk semmiképpen, hogy egy Tholdalagi elment Gáltőre lakni és mivel ott birtokos volt, egyszer-máskor azért írták nevét „Gáltői“-nek is. Vagy ha igen, akkor éppen úgy megáll az a feltevés: egy Gáltői ment Toldalagra lakni és innen írta nevét Gáltői vagy másképen Tholdalaginak. Ha ezek bármelyike valószínűségben meg is történt volna, miért nem szerepel későbbben emlékeinkben? Egyyszerűen, mert eljött onnan lakni ez illető család? Vagy talán éppen annak az egy embernek szakadt magva? Találgatni lehet, de ez alapra rendszert, vázat adni az eseményeknek, semmiképen. Ami pedig legfőbb, ebből még mind nem következik az, hogy Tholdalagi Mihály egy akár Tholdalagi-Gáltői, akár Gáltői-Tholdalagi Balázs fia lett volna!

Hogy e zavaros kérdésben tisztán láthassunk, először is külön kell választanunk egymástól a Tholdalagi és Gáltői családneveket és sajnálattal kell megemlítenünk, hogy utóbbiról Nagy Iván három sorban, Kővári egyáltalán nem emlékszik meg, holott Mikénél³ az anyag nagy részben egybegyűjtve áll.

Most aztán idézünk egy 1568-ban kelt Tholdalagi András részére írt evocatoriát⁴ a gáltői zálogos portiók ügyében. Ebből a levélből sokat, úgyszólván mindent láthatunk.

Az 1515 körül élt Gáltői másképen Tholdalagi Benedek fia András jő elő itt és vele kapcsolatban Gáltői György, Balázs, Gáspár, Gábor stb. A Tholdalagi és Gáltői család összekeveredéséről van itt szó, nem egyébről. Ezt pedig már jóval előbb láthatjuk,⁵ mikor egy Gáltői Benedeknek, talán éppen annak, ki 1515 körül szerepel, neje Tholdalagi Zófia. A család egyik ága tehát összeházasodott a gáltői Gáltői családdal. Itt ezek révén birtokokra tettek szert s így nevezték őket felváltva itt-ott a gáltői Tholdalagiaknak, vagy a Tholdalagiaknak, kik gáltőiek.

Ezen az alapon már teljesen megérthetjük a fentebbi kérdést. Így megokolt az egész dolog. A XVII. századtól kezdve pedig azért nem találunk gáltői Tholdalagiakra, mert ettől kezdve a családi összeköttetés megszakadt.⁶

¹ Teleki oklt. II. kötet. 342. l.

² Tholdalagi levéltár.

³ Coll. Gen. II. k. Gr. Kemény: Stemmographia. II. 15.

⁴ Erd. Nemz. Múz. Bánffy levéltár. Helységekre vonatkozó iratok között.

⁵ Rupp Jakab III. 234. l.

⁶ Későbbben, az 1600-as években ugyan ismét összeházasodtak, de ezt már figyelmen kívül hagyhatjuk.

Most csak azt kell még eldöntenünk, hogy a Tholdalagi család melyik ága volt a Gáltöiekkel családi összeköttetésben? *Ez az ág az iklódi Tholdalagi ág volt.* Ezt nem vették észre történetíróink. Innen származott az a téves hit, hogy Gáltői, másképen Tholdalagi Balázs volt a nagyercsei Tholdalagi Mihály atyja.

Bizonyítékom erre a következő: Először is az ercsei Tholdalagiak között 1568-ban Andrást nem ismerünk, tehát így az ercseiek közül senki sem lehetett a Gáltői Benedek fia. Ellenben, ha megnézzük a losonczi Bánffy család levéltárába rokonság folytán beolvadt iklódi Tholdalagi levéltárt, azt fogjuk látni számtalan okíratból, hogy a család igazi feje ez időben iklódi Tholdalagi András, kinek emlékét egész csomó családi és birtokügyi levél tartotta fenn számunkra. Tholdalagon is volt többek között udvarháza, de birtokai inkább Szolnok-Dobokában feküdtek.¹

Végeredményül kimondhatjuk tehát, hogy az ercsei Tholdalagiak a gáltői Gáltői családdal közvetlen összeköttetésben az 1500-as évek derekán nem voltak. Így minden „*Gáltői vagy másképp Tholdalagi*“ *név alatt kizárólag iklódi Tholdalagit kell értenünk. Tholdalagi Mihály atyját ezek között tehát nem kereshetjük.* De igenis az ercsei Tholdalagiak között. Ha igaz Mikének és Keménynek az az állítása, hogy Tholdalagi atyját Balázsnak hívták: akkor *ercsei Tholdalagi Balázs nevére feltétlenül rá kell akadnunk történeti emlékeinkben.* Ez az okoskodás vezetett, midőn hozzákezdtem nevét okmányokban keresgetni.

Ugyancsak a Tholdalagiak levéltárában ráakadtam egy 1581. pör leírására,² melyben Jónás Györgyné, Porkoláb Borbála, illyei Csuka András ercsei Tholdalagi Balázsnál zálogban levő jobbágyát perlette. Azután több helyen³ meggletem még az ercsei Tholdalagi Balázs nevét, de minden esetben csak 1586 előtt; világos bizonyosságául annak, hogy ő volt a Báthory Zsigmond alatt rablók által megölt Tholdalagi Balázs.⁴

Egyik okmányban — birtokperben — érdekesen szerepelnek együtt mint fejedelmi kiküldöttek Gáltövi, másképp Tholdalagi Balázs és ercsei Tholdalagi Balázs.⁵ E körülmény világosan mutatja, hogy az első nem más, mint az eddig Tholdalagi atyjának hitt iklódi Tholdalagi vagy másképp Gáltövi Balázs; a másik pedig az általam kimutatott igazi atyja, nagyercsei Tholdalagi Balázs.

¹ Bánffy levéltár.

² Erd. Nemz. Múz. ltr.

³ Tholdalagi levéltár.

⁴ Századok i. h. 85. l.

⁵ Bánffy levéltár. Községi iratok.

II.

Tholdalagi Mihály gyermekkora, ifjúsága, családi élete, férfikora, halála.

Nagyercsei Tholdalagi Balázsnak két felesége volt. Első Bólyai Catharina.¹ Második dobokai Bessenyei Borbála.² Ettől született valószínűleg legidősebb fia János,³ egy leánya Erzsébet, a későbbi Kemény Györgyné⁴ és legkisebb gyermeke nagyercsei Tholdalagi Mihály...

Életéről, különösen fiatalságáról nagyon keveset tud történetírodalmunk. Ezelőtt ötvennégy évvel megírta Mikó Imre gr., hogy: „születéséről az illető családi levéltárban adat nincs, hazai történetíróink sem emlékeznek felőle“.⁵

Nagyon igazat mondott. 1887-ben még egyszer bepillantott a Tholdalagi-levéltárba Magyar Történelmi Társulatunk legjobb-jainak árgus szeme.⁶ Mindhiába! Továbbra is teljes sötétségben maradtunk a nagy kérdést illetőleg. Azóta bekerült a levéltár az Erd. Nemz. Múzeumba. De mint az előtt nem volt benne semmi fontosabb emlék ide vonatkozólag, úgy azóta sem került bele.⁷

Tholdalagi Mihályra meglett férfikoráig alig van egy-két adatunk. Szerencsére ezek közül egyik olyan, a miből a kora világát figyelembe véve, körültekin téssel megállapíthatjuk születési évét. Ezt az adatot, Mike Sándor tartotta fenn.⁸ Nem más, mint hogy Tholdalagi Mihálynak első gyermeke 1606. decz. 3-án született.

A legtermészetesebben következik ebből, hogy ugyanazon év tavaszán házasodott. Azt az időpontot, midőn etájban az erdélyi nemes ifjak rendesen nősültek, középszámítással a 25-ik évre tehetjük.⁹ Most már, ha Tholdalaginak házassága után nem is született

¹ Kemény: Stemmatographia II. köt.

² Nem valószínű, mint többen hiszik, hogy a berczeli Bess. csal. származott volna.

³ Századok i. h. 85 l.

⁴ Mike: Collectio Genealog. 742 l.

⁵ Erd. Tört. Adatok. I. 221 lap.

⁶ Radnótfáján Szabó K., Szádeczky L., Deák F., Koncz J. ld. Századok 1887. Jelentés.

⁷ Hol vannak? Jó lenne tudni! Vagy elpusztultak az akkori idők zavarában (legvalószínűbb, hogy elégett!) vagy valahol a rokon Huszár, Mihálcz. Kemény, Somkerekí, Stéphán, Petki, Harinai-Farkas, Bessenyei-féle levéltárakban lappanganak! A Losonczy Bánffy lev. tárbán iklódi Th. levelek vannak!

⁸ Megerősíti Petrichevich Horvát Kozma naplója. Mike is innen tudja valószínűleg.

⁹ Előbb is ugyan néha egy-két évvel, mint több példa bizonyítja.

tüstént gyereke, az okoskodásunkba így esetleg becsúsztató hibát kipótolja, amivel előbb házasodhatott meg.¹

Visszaszámítva tehát 1606-tól huszonöt évet, 1580-at kapunk. *Nagyon valószínű, hogy ez év körül született Tholdalagi Mihály.* Megerősíti e hitünket még egy körülmény. Mint tudjuk édesatyját Balázst 1586. áprilisában rablók megölték. Világos tehát, hogy 1587-en túl semmiesetre sem születhetett fia, hanem csak azelőtt. Minden jel arra mutat, hogy ez az időpont a *Bethlen Gábor születése tájára esik.*

Nagyercsén születhetett. Itt tölthette gyermekéveit, itt tanulta a betűvetés mesterségét. Szerető szülei körében, vidáman telhettek napjai. De nem sokáig. Báthory Istvan halála évének egyik tavaszi reggelén árvaságra ébredt. Gyilkos kezek kioltották atyja életét. Ez év fordulópontot jelentett életében. Özvegy édes anyja Bessenyei Borbála gyámsága alatt növekedett tovább. Tanulmányairól nem tudunk semmit. Nem lehetetlen, hogy külföldön is megfordult önképzés céljából.

A fejedelem, Báthory Zsigmond jóakarattal viseltetett családjuk iránt. Legalább is erre mutat az a rendelete, hogy a megölt Tholdalagi Balázs javait az ország hatóságai keresztessék fel és adják át fiának Jánosnak.² János jóval idősebb bátyja volt Mihályunknak, ki még úgy hat év körüli gyermek lehetett.

Hogy a későbbi években mennyire segítette őket Báthory, arra nézve nincs adatunk.

Tholdalaginak gyermekkorra elég zavaros időre esett. Mint serdült ifjú élte át az 1595. nagy politikai vérengzést, a mezőkeresztesi csata kudarcát, Zsigmond lemondását, neje rövid uralmát. Majd tanúja volt a magával is meghasonlott fejedelem ide-oda kapkodásainak, Báthory Endre nem hosszú, de annál gyászosabb végű uralmának s a Básta és Mihály vajda által teremtett országos inségnek.

Fogékony, erős nemzeti érzésű, fiatal lelkével a felzúdult nemzeti ellenzék közé lépett. Ő is megsokalta a nyomorúságok telített poharát. Csak az alkalmat várta, hogy kardjával szolgálhassa nemzete ügyét. Az alkalom nemsokára meg is érkezett.

Az ifjú Székely Mózes vállalta magára hazája megmentését. Tholdalaghi Mihály minden gondolkozás nélkül felajánlotta neki szolgálatát s hozzá csatlakozott. Titkos postája lesz Székelynek Borbély Györgyhöz, meg másokhoz.³ Ettől kezdve örökös fegy-

¹ Ugy értem ezt, tegyük fel 1604-ben már megnősült, de csak két év múlva született gyereke feleségének. Ezt a két évet kipótolja az a két év, amivel esetleg előbb t. i. 23 éves korában házasodhatott meg. Hiba még sem lesz számításunkban.

² Századok i. h. 85—86. l.

³ Lázár Miklós kézírata az Erd. Nemz. Múz. levéltárában.

verzaj vette körül. A forgandó szerencse hol segítette, hol cserbenhagyta derék szabadsághősünket.

Mikor szólíthatták el szülőhelyéről a haza bajai, nem tudhatjuk. De bizonyos, hogy a viszontagságos idők hamar menekülni kényszerítették.

Átérezte sorsát lelke teljes erejével a különben is komoly gondolkozású ifjú. Nemcsak magáét, de hazáját is. Annál inkább, mivel már 20—22 éves korában székely főtisztí hivatalt viselt. Az Orbai szék vice királybírája¹ volt s már csak ezért is elég gond nehezedett vállaira.

1600-ban Székely Mózesékkel ő is menekül Erdélyből. Két évvel későbbben titkon visszajön, ismét csatlakozik a nemzeti párt-hoz. De nem szerencséjére. Elfogják² s midőn halálra akarták fogságából kivinni, kezességen szabadul meg csak. Talán éppen későbbi felesége könyörög érte.³ De fejét és javait kell lekötnie, hogy többet Székelyhez nem csatlakozik.⁴

Sokkal nagyobb volt hazaszeretete, mint sem meg tudja tartani szükségszülte fogadalmát. Hű fegyvertársa már a következő évben Székelynek, midőn utolsó nagy csatájára készül. Ott van a brassai papírmalom mellett, elszántan, vitézül küzd, látja barátját elesni. A túlerő fogságba ejti.⁵ Szószegése miatt kegyelemre nem sok reménye lehet.

A fogságba esettek szabadulásáért Sennyei Pongrácz könyörög Bástának. De ő kérlelhetetlen marad. Csak egy pillanat választja el őket a haláltól. A „fogarasi kapitány is Joannes Fridericus báró a Rapak in Prum et Vigles capitaneus és a fogarasi zászlótartó Franciscus Gál igen törekedtenek Bástának az foglyokért, ugyanynyira, hogy végre aztán, mikor Kolozsvárról Básta mense áprili ment volna, anno 1604, őket Básta elbocsátotta.“⁶

A brassai csatavesztést követő év tavaszán megnyílik Tholdalagi börtönének ajtaja. Tíz hónapos fogsága után immár új életet kezdetett.

¹ Thaly Kálmán: Történeti kalászkok. 7. l.

² Prot. Deus ad aux. 1602. 60. l. Kövári u.

³ Thaly: Tört. Kal. 4. Petrichevich Horváth Kozma írja önéletrajzában Tholdalagi Mihályról: „hogy a mint hallottam a Mihály vajda és Básta György kóborlásakor időtájban fogságba esett és midőn halálra akarták volna a fogságból kivinni a nagyanyám, néhai Mihálcz Erzsébet, a gelenczei néhai Mihálcz Miklós leánya (iktári Bethlen Istvánnak, a Bethlen Gábor öcscsének eljegyzett mátkája volt, de annak veszett hire menvén, noha nem volt igaz) megmentette a haláltól és megkérte magának“. Horváth az elfogatás idejét közelebből nem határozza meg.

⁴ Prot. Deus ad aux. 1602. 60. l.

⁵ Szamosközi IV. 201—2. Bethlen F. V. 410. l.

⁶ Szamosközi. IV. 202. l.

Lassankint lecsillapodtak az országos viharok is, mindenki meghajolt Bocskai trónfoglalása előtt.

Az ifjú Tholdalagi most visszatér sok nehéz napot látott ercsei birtokukra. Édes anyja időközben elhalt; mikor? — nem tudjuk.

Kiszabadulása után viseli-e még alkirálybirói hivatalát, arra sem maradt fenn adatunk.

De ha nem is viselte tovább, egy emléket hozott magával Orbai székéből. Nem hivatalosat, nem papirosra, de szívébe írva. A gelenczei Mihálcz Erzsébet előtt felejthetetlen képe volt ez emlék.

Késéget kizárólag hivatalos útasításai közben fordúlhatott meg először Gelenczén a Mihálczok, e régi erdélyi tősgyökeres székely származású család ősi fészken. Az akkortájt élő földesúrnak, Mihálcz Miklósnak, feleségétől, Pernyeszi Borbálától született legkisebb leánya, Erzsébet mélyebb érzelmeket keltett szívében. A zavaros idők nem tudták kiverni fejéből.

Hazatérte után házasságra gondolt, hogy végre magának nyugalmas otthont teremtsen.

Elment, megkérte Mihálcz Erzsébetet feleségül. Erzsébetnek közben kérője akadt, Iktári Bethlen István, a későbbi fejedelem testvéröccse. Horváth Kozmától tudjuk azt is, hogy vele rövid idő alatt jegyet váltott. De a házasságból még sem lett semmi. Szerette-e a lány, vagy nem? örök titok.

Bethlennek egy nap veszett hírét vitték Gelenczére. Azt, hogy elesett valahol, nyoma veszett. Pedig igaz sem volt.

De Erzsébet a helyett, hogy Bethlen István sorsa felett sokat bánkódott volna, az épen e tájban Básta fogságába került fiatal Tholdalagi kiszabadulásáért törte magát s érte közbe is járt, ha hihetünk Horváth Kozma elbeszélésének.

E regényes epizódból annyi mindenestre valónak látszik, hogy közöttük már a brassai csata előtt közös megegyezés történt a jövőre nézve.

Igy aztán, mikor 1604, vagy 1605-ben valamikor Tholdalagi mint kérő jelent meg Gelenczén: Erzsébet szülői, ismervén leányuk érzelmét, nem sokat gondolkoztak a neki adandó válaszon. Jegyet váltottak. Az esküvő sem késett sokáig. 1606. év tavaszán keltek egybe valószínűleg.

Most aztán teljesen ismeretlen időszak következik az új házasság életében. Egy decennium, miről úgyszólván alig tudunk valamit.

Az ifjú pár lakadalmát feltétlenül Gelenczén, a szülők házában ülte meg. De nagy kérdés hova mentek azután? Ott maradtak továbbra is, avagy Ercsére vitte-e haza Mihály ifjú nejét! Hogy

osztzkodtak meg atyjuk vagyonán?! Az végrendeletet váratlan halála miatt úgy sem hagyhatott. Hanem valószínűleg anyjuk halálakor, vagy valamivel utána kelt a gyermekek egymás közötti osztálylevele. De ezt sem ismerjük.

Azt hisszük, a XVII. század elején uralkodó nagy zavarokban atyja örökségét nem egykönnyen kaphatta kézbe. Házassága után Gelenczén maradtak gazdag neje birtokán. Itt éltek visszavonulva a világ zajától.

Házasságukon valósággal Isten áldása volt. Egymás után születtek gyerekei.¹ Legelsőben *Borbála*, a későbbi Petrichevich Horváth Miklósné,² majd *Judit*, kinek két ura is volt Angyalosi István, Bodoni György. *Kata* Jankó Boldizsárné, *Erzsébet*, 1642-ben még hajadon, majd Kövér Mihályhoz megy feleségül. *Krisztinát* Keresztúri István veszi nőül, *Mihály* a Huszár familiát lanczolja családjához rokoni kötelékkel (felesége Huszár Margit lesz). *Klára* előbb Sárdi Zsigmond, utóbb Kálnoki János hitvese. *Zsuzsánna*, ki első férje Orbis Ferencz halála után Literáti Mihály oldalán éli le hátralevő napjait és végül *Anna*, Tóth János hitestársa.

Boldog családi életüket bizonyára kevésbé érintette a gyakori trónváltás. Legalább Rákóczy Zsigmondé és Báthory Gáboré nem. De a következő fejedelmválasztás elhatározó lett Tholdalagi további élettörténetére.

Bethlen Gábor egyike volt legjobb ismerőseinek. A szomorú napokban ismerték, szerették meg egymást. Akkor, midőn mindketten teljes erejükből, hazájuk javán munkálkodtak.

Sok küzdelem, sanyaruság után végre tiszta lett a politikai láthatár. A fegyverzaj elmúlt, a harcok emlékét a hősök szívökbé zárva temették el. Kiki haladt tovább a gondviselés által neki kijelölt úton.

Bethlen Gábor útja fejedelmi trónhoz vezetett. Mikor elfoglalta, a multra vetett egy pillantást. Kiválogatta emlékeiből azokat, kiket méltóknak tartott arra, hogy fejedelmi udvara körében éljenek, környezetének fényét emeljék, bölcs tanácsaikkal a közügynek szolgáljanak . . .

E névsorban ott volt Tholdalagi Mihály neve is. Annak a Tholdalaginak neve, ki megelégedetten, boldogan élt Orbai szék kicsiny falujában. Ki nem törődött a körülötte történt dolgokkal, minden percét Istenáldotta családi életének szentelte. Nem volt semmi vágya, semmi óhaja . . . úgy akarta letölteni életét csendes, nyugodt szívbéli boldogságban . . .

¹ Tholdalagi, ki unitárius vallású volt, neje kedvéért kitért katolikusnak. Ebben a hitben neveltettek összes gyermekei is. De Mihály fia későbbben református lett.

² Nagy Iván hibásan írja *Boldizsárnak* két ízben is.

De ember tervez, Isten végez. Tholdalagi bizonyosan nem örvendett nagyon Bethlen hívó szözatának, mely egy paradicsom közepéből ragadta ki. Mindazonáltal engedelmeskedett annak, kit rajongásig szeretett.

Arról kellett most gondoskodnia, hogy közelebb legyen a fejedelmi udvarhoz. E törekvése ösztönözte bizonyosan akkor, midőn visszaszerzi Ercsében atya örökét; berendezi udvarházát. Maga nem költözik oda. Tisztartója által igazgattatja.

Családja Gelenczén marad. Ő fejedelme rendelkezésére áll. Örökös járás-kelés ezután élete. Bethlen Gábornak, ki észreveszi fényes diplomáciai képességeit s becsülni tudja komoly mérsékletét; állandó követé lesz, hol a portára, hol magyarországi ügyekben. Alig van év, amelyikben itthol találunk a hazában. A kelettel és nyugattal való érintkezés lépten-nyomon új meg új cselekvési nyút szab neki; fejedelmétől új meg új megbízásokat kap.

Eleintén, küldetéseiből megtérve, örömmel siet Gelenczére, felesége ölelő karjai közé. Így az 1622. év végén is ott tölti szabadidejét. Egy oklevélben ekkortáiban „*Gelenczén lakozó*“-nak írja magát.¹ De a nyugalmat nem sokáig élvezi. Újabb dolgok újra elszólítják. Így megy ez folyton-folyvást, nagy fejedelme haláláig.

Túléli a legszebb férfikorában elhunyt Bethlen Gábort. Tanácsa, szolgálata nélkülözhetetlen lesz a halála után bekövetkezett zavarokban. Brandenburgi Katalin, Bethlen István kapkodásai közepette, ő szilárdan áll az események középpontjában; az alkudozások, békekötések szövevényes világát leginkább ő képviseli az utókor előtt.

Mint Bethlen teremtményét, a nagynevű fejedelem örökét, Rákóczy is megbecsüli. Az ő hivatala nem változik trónfoglalása után. Tholdalagi marad továbbra is portai követ, jónevű diplomata, ki ezután majdnem évről-évre új megbízásokat kap. Szeretett, kedves embere Rákóczynak. Többszörösen kiténteti, épen úgy, mint Bethlen Gábor. Ott látjuk az udvari vadászatokon, mindennapos vendég a fejedelmi asztalánál.²

Rákóczy részt vesz fájdalmában, midőn angyalszívű feleségét a halál elragadja oldala mellől.³ Egyetlen fiugyermejét, Mihályt (későbbi tanácsosát) oldala mellé veszi, állandó figyelmében részesíti. Előkészíti politikai pályáját.

Az idő telik-múlik, őszíti Tholdalagit érdemekben. Már Bethlen Gábor alatt, mint Marosszék főkirálybírájával találkozunk vele⁴ 1624-ben.⁵

¹ Kemény kézirati genealogiája: Stemmatographia. Erd. Múz.

² Névtelen naplója. Abafy kiadása Tört. Tár. 1883. 646—55 l.

³ Mikor? nem tudjuk! Haller szerint 1638. jan. 7-én még élt.

⁴ Lázár kézirati munkája. Erd. Múz.

⁵ E hivatal kezdetét Benkő Károly 1625-re teszi. De hibásan!

Az tanácsúr, főlovászmester később Rákóczy alatt családjának díszére még inkább emelkedik. Megkapja Háromszék főkapitányását.¹ Majd Alia udvarhelyszéki kapitány halála után Udvarhelyszék főkapitányását is.² Késő vénségére nyeri az „országos elnök”-i kitüntetést.

A legnagyobb méltóságok egyesülnek személyében. Igazi udvari emberré lesz. Ezért tartják tulajdonképen őt, a mai napig virágzó Tholdalagi mágnás család igazi megalapítójának.³

Az ő alakja áll előtérben, ha a család multjára tekintünk vissza. A családnak később megadott grófi rang érdemeit el nem homályosíthatta.

Tisztes aggkorában még egyszer házasságra határozza el magát. Nyilvánvalóan azért, hogy legyen ki gondját viselje, gyámolítsa még férjhez nem ment leányát, Juditot.⁴ Választása özvegy Szentpáli Jánosnéra, Petki Erzsébet asszonyra esik. A fejedelem tetszésével is találkozik elhatározása. Nagyban készülnek a menyegzőre. Úgyszólván országos esemény az öreg Tholdalagi második násza. A fejedelemasszonynak Lórántffy Zsuzsánnának határozott kívánsága, hogy „lakodalmát úgy ülje meg, ne hogy össze essék az aratással.”⁵

Mindenfelől sokan vettek részt az esküvőn, melyet 1640 július 30-án tartottak meg Koronkán Tholdalagi Mihály udvarházánál.⁶ Az ünnepélyes aktus fényét nagyban emelte, hogy a fejedelem is részt vett azon,⁷ a két oláh vajdával együtt. Valóságos jubileuma volt ez az öreg Tholdalagi negyedszázados fáradságtalan politikai tevékenységének.

Ettől kezdve, — már nyugodtan akarta élvezni fáradságának gyümölcsét. Visszavonult a nyilvános szerepléstől. Jó embereinek, Haller Gábornak, Szalánczynak, Borsosnak stb. körében nem egyszer lélekemelő hangulatban emlékezett meg a letűnt időkről.⁸

mert egy elnöklete alatt megtartott közgyűlés fennmaradt okmánya (1624. március 24-ből maradt ránk.¹ Világosan elárulja az aláírásban tisztségi állását.)²

¹ Lázár kézirati munkája.

² Ugyanott.

³ Kővári, Nagy Iván.

⁴ Tholdalagi levéltár.

⁵ A két Rákóczy családi levelezése. 64. l.

⁶ Haller 31-re teszi.

⁷ A két Rákóczy családi levelezése. 64. l.

⁸ Haller, Mikónál IV. 43, 47, 51. lapok.

¹ Magyar történelmi tár. XI. 179. l.

² Lázár kézirati munkája. 1633-ban oklevelek még *királybirónak* említik, de 1636-tól Marosszék *főkapitányának* (supremus capitaneus) Török M. Áll. Okmtr. IV. köt. Orbán szerint Kovacsóczy István halála után kapja e méltóságot, Marosszék, 176. l. Benkő szerint 1635. jan 29-én! Marosszék, 64. l.

De már nem volt sok ideje hátra. 1642 márczius 24-én az örökkévaló magához szólította.¹ Halála őszinte fájdalmat keltett egész Erdélyben. Leginkább mutatja az, hogy halála után még három nap mulva is szüneteltek Marosvásárhelyen a gyász miatt a törvények.²

Földi maradványait egy hónap mulva, ápr. 27-én helyezték örök nyugalomra a fejérvári róm. kath. templom sirkamarájában.³

III.

Tholdalagi Mihály birtokviszonyai.

Petrichevich-Horvát Kozma írja önéletrajzában, hogy „Tholdalagi Mihály édes anyámról való szülőatyám maga eredetére nézve nem sok jószággal bíró ember volt.”⁴

E pár sor eléggé igazolja azt, hogy atyja elvesztése után, — *ifjúsága idejében*, — milyen zavarosok lehettek a Tholdalagi birtokviszonyai.

Azonban *semmiképen* nem vonatkozik a szavak értelme Tholdalagi Mihály *egész életére*. Nézzük meg, miért nem!

Halála után, — 1642 májusában — kelt családi osztálylevél,⁵ birtokai közül *Ercsét* és *Faragót* mondja „*ősi jószágok*”-nak. El kell tehát fogadnunk, hogy ezek voltak az első birtokai Tholdalagiaknak.

Mindkettő már a XV-ik század végén Tholdalagi családi birtok, több más faluval egyetemben. Semmi nehézség nincsen abban, ha feltételezzük, hogy megölt atyjának szétzüllött javaiból erélyes fellépés után e kettőt megtudta szerezni magának.

Mig házassága lekötötte idejét, a rokonok felügyelete alá helyezett s tisztartók által vezetett gazdasága jövedelmeit nagyobb-részt idegenek élvezik. Ő nem is sokat gondol vele. Jól tölti

¹ Haller naplója Mikónál IV. 76 l.

² Ugyanott.

³ Leghítelesebben tudjuk ezt fennmaradt temetési meghívója után. Szádeczky Lajos adta ki Székely oklir. VI. 168. l.

Mindenesetre nagy irodalmi tájékozatlanság olyan hivatásos közlőtől, a milyen *Köblös Zoltán*, hogy *11 évvel Szádeczky után ismét felfedezte és kiadta* a „Genealogiai füzetek” VI. évfolyamának (1908) 123—124-ik lapjain. Csodáljuk, hogy a *szerkesztő*, *Sándor Imre sem vette észre*. Egy genealogusnak, ki székely ember és nem *kezdő író*, jobban kell ismernie a *Székely oklevéltárt!* *Errare humanum est!*

⁴ Történeti kalászkok 5. lap.

⁵ Tholdalagi levéltár.

idejét Gelenczén, hol nejével szép jószágokat kap. Itt éldegél, míg Bethlen maga mellé szólítja.

Nyilvánosabb szereplése arra kényszeríti, hozza rendbe ercei, faragói udvarházait. A birtokok állapotát véglegesen csak ekkor tisztázza. Bizonyára nem csekély fáradságába kerülhetett régi feledeett határok pontos kiigazítása rokon birtokok közelében.

Aztán elmegy országos követségeket járni. A gelenczei gazdaságot felesége vezet. Néha-néha haza jön, pár hónapot itthon tölt; majd ismét tovább megy.

Az utazással járó költségeinek fedezésére, de meg hűséges szolgálatai jutalmául is, tetemes birtokadományozásokban részesíti a fejedelmi kegy.¹

1623. január 10.-én *Szentbenedek*-et kapja kúriával. Ugyanekkor *Ákosfalván*, *Folyfalván* portiókat ad neki Bethlen Gábor.²

Egy évvel későbbben kezéhez veszi felesége volt rokona, Tóth Mihály magvaszakadtán a *májosi*, *balai* és *pinárdi* birtokokat.³

1627-ben a fejedelem kiküldöttei kövesdi Fóris Gergely, mezőmadarasi Szalai Lőrincz és sámsondi Gál Péter, Borsos Tamás és közötté megosztják⁴ a néhai Tóth Mihály és Gáspár János *Lőrinczfalvi*⁵ szép birtokrészeit.

Alig egy év múlva *Udvarfalván*, *Galambodon*⁶ és *Léczfalván* ismét jószágokat kap Bethlen Gábortól. Ezek közül a galambodid Borsos Tamással együtt nyeri s Balog Ferencz és Szalay Lőrincz marosszéki nemes emberek már 1627 Szent György napján ki is igazítják részükre a határokat.

De ez még nem minden. 1630-ban Brandenburgi Katalin elismerését is kivívja akkor, midőn ő *Zágon*-ban örökjoggal ad neki jószágrészeket.⁷

A *ludasi*, *birbói*, *szecseli*, *nagy-kézdi*,⁸ *balavásárai*, *szénaverősi*⁹ birtokokat, úgy látszik, inscriptióban tartotta magánál.

A *csesztvei* jószágot¹⁰ mikor szerezte, nem tudhatjuk; de bizonyos, hogy fiaira és leányaira is átszállott örökségképen.

Nem ismerjük azt sem, hogy Koronkán mely időtől kezdve van

¹ Ide vonatkozó kutatásaim teljesen önállóak.

² Wass Miklós: A királyi könyvek székely okl. 59. I.

³ Lázár kéziratí munkája.

⁴ Tholdalagi levéltár.

⁵ Tholdalagi levéltár.

⁶ Tholdalagi levéltár.

⁷ Wass M. i. m. 59. I.

⁸ Tholdalagi levéltár.

⁹ Tholdalagi levéltár.

¹⁰ Tholdalagi levéltár.

udvarháza. Nagyon valószínű azonban, hogy I. Rákóczy György alatt telepedik meg itt.¹

E jószágoknak nagy része felett osztozkodtak örökösei. Mi-lyen értékeket képviselhettek az akkori időben? Abból is láthatjuk, hogy Rákóczy donációjával sohasem keresi fel Tholdalagit. Pedig elképzelhetetlen, hogy ilyen kedves emberéről, másokhoz viszonyítva annyira megfélemedkezne. De inkább azért, azt hiszem, mert jól tudta, úgy sincs reá szüksége.

Tholdalagi Mihálynak több helyütt volt nemes udvarháza. Legszívesebben Gelencze után² a marosszéki Szent-Benedeken és utóbb, élete vége felé Koronkán³ tartózkodott. Ercsében ritkábban, csak olykor-olykor kereste fel. Szent-Benedeken elég sok időt tölthetett. Igen valószínű, hogy mindjárt Rákóczy György trónfoglalása után, 1631-ben ide tette át Gelenczéről lakását. Azért írják őt némely oklevelek *szent benedeki* Tholdalagi Mihálynak is.⁴

Maradékairól az öreg Tholdalagi szépen gondoskodott. 1642 májusában kelt osztálylevelük még a lábas és kezes jószágok „temérdek“-ségéről is tanuskodik,⁵ melyekből távoli rokonoknak is szépen juttatott a *keresdi Bethlen Ferencz fejérmegyei főispán és hites társai* igazságot osztó keze.

IV.

Tholdalagi Mihály történeti szereplése Bethlen Gábor és I. Rákóczy György alatt.

A kis Erdély Bethlen Gábor és I. Rákóczy György fejedelmek idejében igazi európai tényező. Keresztény és mohammedán érdekkörök csodálatos találkozó pontja. Nehezen hozzáférhető már előnyös geográfiai helyzete miatt is. Megdönthetetlen, mert a gondviselés egy nemzet fennmaradásának védelmét bízta rá. Hatal-

¹ Semmi jel nem mutat arra, hogy Tholdalagon lett volna nagyobb birtoka.

² Tholdalagi levéltár.

³ Ma is szép Tholdalagi birtok van itt.

⁴ Lázár kézirati naplója, Gelenczei tartózkodására több bizonyítékunk is van. De legerősebb az, hogy osztálylevelük világosan említi. „*Thold. M. leányai Gelenczéről emarítáltattak.*“ Ez még 1630-ig is csak így történhetett meg legelőször, ha leányai egymásutáni években születtek; legkisebb 20 éves volt így is mikor férjhez ment. Judit természetesen elesik, mert még 1642-ben is leány.

⁵ Tholdalagi levéltár.

mak versengenek birtoklásáért. Hatalmak keresik barátságát . . . Fő erőssége nem a kard legtöbbször; a szellemi diadal. Politikájának tág tere ennek szüleménye: a magas diplomácia. Nagycersei Tholdalagi Mihály ennek a diplomáciának szolgálatában állott negyed századon keresztül.

* * *

Báthory Gábor fejedelem 1613 szeptember havában gyorsan menekül Bethlen magyar-török serege elől Várad felé. De sírjába fut.¹ Bethlen trónfoglalása akadály nélkül megtörténik az ország „közönséges akaratjából”.²

A következő év márciusában Medgyesre generális gyűlést hív egybe.³ Egyik főtárgy itt a töröktől kieszközlendő athname kérdése.⁴ Megválasztják az érte küldendő követséget. Bethlen Istvánt, a fejedelem testvéröccsét és Erdélyi Istvánt főkövetnek, continuus oratornak, vagy kapitihának (erdélyi ügynöknek⁵) ercei Tholdalagi Mihályt.⁶

A gyűlés végeztével Bethlen Fogarason át azonnal Brassóba megy, hogy a követséget útnak indítsa. El is indulnak Tholdalagi kivételével Deják Mehemed kapudsi basával egyetemben.

Dálnokból, Háromszékből kimenve, Tholdalagi „Terguistián” éri utól őket,⁷ hol mindnyájan élvezik a Ráduly vajda vendégszeretetét. Onnan Bukarest irányában folytatják útjukat (pontosan leírja Tholdalagi mindvégig) s tizennégy nap alatt érik el Konstantinápolyt. A moldvai „zarai” (szerály) mellett egy nagy „zarai”-ban kapnak szállást. A „vitézlő, nagy kéncsű” hatalmas úr Nazuf basa igen-igen nagy jóakarójuk. Deják Mehemed, Szkender basa és Nazuffal megbeszélik, mikor menjenek a nagyvezér elé. Igen kegyesen fogadja őket. Elkészítik az athnamét s azzal Bethlen és Erdélyi július hónapban haza indulnak.⁸ Konstantinápoly mellett három napig mulatnak Haramiderezi faluban. Tholdalagi ezt meghallva, utánuk megy s ott hál egy éjjel. Azután Bethlenék örömmel hagyják ott a török földet, Tholdalagi pedig búsan ballag vissza Ahmed szultán fővárosába . . .⁹

Bethlen megerősítését hárman eszközölték ki. Elég könnyen

¹ Tholdalagi emlékirata. Erd. Tört. Adatok. I. 223 l.

² „ „ Ugyanott.

³ „ „ Ugyanott.

⁴ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. VI. 328 l.

⁵ dr. Ötvös Ágost magyarázata szerint.

⁶ Tholdalagi emlékirata. I. 224 l. Naplója 1613—15. Történeti Tár. 1885. 4. l.

⁷ Tholdalagi Naplója. Tört. Tár. 1881. 4. l.

⁸ „ „ 1881. 4. l.

⁹ Tholdalagi Naplója. Tört. Tár. 1881. 7. l.

ment ez, de hátra volt még a fekete leves: Lippa kérdése. Ezt már Báthory Zsigmond után Bocskay s most Bethlen is megígérte átadni a portának.¹ Élére állította a diván a helyzetet. Röviden akart végezni ez ügyben.

Erdélyt egyedül Tholdalagi képviselte a sztambuli udvarban, ki „tiszte szerint igyekezett urának és a hazának szolgálni mindenben.“² Ez volt első igazi, nagy diplomáciai szereplése. Tisztán önerejére és belátására támaszkodhatott csak. Nem volt mellette semmi segítség. De igen ellenség, a furfangos török ármány Zülfikár aga képében,³ ki ellen nem egyszer ki is fakad naplójában.⁴ Tholdalagi higgadt önmérséklete megtalálta a helyes utat. Éles esze belátta, hogy most már végre „Lippa el kél Erdélytől.“⁵ Arra törekedett csak, hogy az átadás urának mentől kevesebb kárával történjék. Tervének segítője volt Juszuť csausz, és Huzaim aga nevű „fű és nagy úr barátja,“⁶ kik igyekeztek ellensúlyozni a Homonnai és Sorbán mellett állást foglaló Ali basa intrikáit.⁷

Bethlen feltétlenül bízott Tholdalagiban. Kitetszik onnan, hogy csaknem egy álló esztendeig senkit sem küldött melléje Törökországba. Helyben hagyja minden dolgát, intézkedéseit. Midőn 1615 ápr. 27-én Angyalossy Mihályt „fontos leleplezésekkel“ beküldi,⁸ azért teszi, mert ami titkot visz, nem tartja tanácsosnak levélben küldeni. De utasítja Angyalosyt, Tholdalagival, állandó követével „mindenben egyetértvén és a fényes portán levő minden állapotoknak jól végére menvén, annakutána eleiben adott instructionk szerént procedáljanak.“⁹

Bethlen maga is tisztába volt azzal, hogy „Lippának és a hozzátartozó kastélyok megadásának nyilvánosan meg kell lennie.“¹⁰ Ezért írja Tholdalaginak az Angyalossy által küldött levélben,¹¹ hogy „Lippa ügyében az őszi gyűlésről főkövetséget fog küldeni s ő a dolog eldőlését, — még ha életével kellene is megfizetni, — húzza, halassza addig, míg a főkövetség be fog érkezni.“

Tholdalagi derekasan elvégezte a rá bízott nem könnyű feladatot. 1615 októberében pedig a főkövetség csakugyan megérke-

¹ Homonnai is, több más várákkal együtt!

² Naplója. Tört. Tár. 1881. 7 l.

³ U. ott.

⁴ Tört. Tár. 1881. 8 l.

⁵ U. ott. Napló.

⁶ Tholdalagi Naplója. U. ott.

⁷ Emlékirata. Tört. Adatok. I. 225 l.

⁸ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. VII. 29 l.

⁹ Török Magyarokori Allamokmánytár. III. 132. l.

¹⁰ U. ott. Angyalosy instructiója. 133. l.

¹¹ U. ott. 131. l.

zett. Vezetője az öreg szentdemeteri Balassi Ferencz volt. Vele ment Dániel deák, kit Tholdalagi helyére jelöltek ki kapitánynak.¹ Balassi végső erőfeszítést tesz Lippa megmentésére. Mindhiába. Ezt látva, hajlandó határozott ígértet tenni arra, hogy Bethlen megadja Lippát.² Már fel is kaptányozzák őket, hogy a diván elé menjenek, . . . de utolsó perczben nem fogadtatnak. Tholdalagit igen bántja e nem várt dolog. Elmegy barátjához, az öreg Gürcsi-hez,³ ki megmondja neki bizalmasan, hogy ismét Ali keze árt Bethlennek. Végre is Balassinak ott bennt a portán kell maradnia, míg Lippát megadják.

Igy kerül haza Tholdalagi első követségéből⁴ 1616 februárhavában.⁵ Hozott magával egy bizonyosságot. Azt, hogy Bethlen megmaradásának egyedüli feltétele Lippa elvesztése.⁶ Márczius elején találkozott fejedelmével a „Sárkány erdein.“ Barczába menő útjában,⁷ Feketehalomban beszéli meg vele az országos dolgokat.

Bethlen megértette Tholdalagi jelentésének igazi horderejét. Az áprilisi gyűlés a fejedelem előterjesztésére határozott Lippa sorsa felett.

De átadása még sem mehetett végbe kellemetlenség nélkül. Bethlen egy Erős Benedek nevű áruló hadnagyának vezetése alatt a lipppaiak ellenállottak⁸ s a fejedelemnek úgy kellett ostrommal tőlük bevenni a várat. Ez ostrom közben adja ki 28 pontból álló instructióját⁹ „gelenczei“ Tholdalagi Mihálynak.¹⁰ Budára küldte a fejedelem „az basához (Ali), hogy szemére hánná minden cselekedetét és el is hitetné véle, hogy csak haszontalan hiábavaló reménység volt tőle az, hogy Homonnainak és Sorbán vajdának hitt, mert azoknak dolguk csak merő hazugság.“¹¹ Ali meghallgatta Tholdalagi beszédét.¹² Belátta, hogy Bethlennel, — kit a porta annyira pártol, — jó viszonyt fenntartani csak előnyös lehet. Biztosította hát a fejedelem iránti hűségéről Tholdalagit, ki teljesen meggyőzte őt előbbi politikájának helytelen voltáról.¹³

¹ Emlékirata. Tört. Adatok. I. 224 l.

² Erd. Országgyűlési Emlékek. VII. köt. 36 l.

³ Naplója. Tört. Tár. 1881. 8—10 l.

⁴ Emlékirata. I. 225 l.

⁵ Történeti Tár. 1880. 712 l. febr. 24-én már otthol van.

⁶ Erd. Országgyűlési Eml. VII. 44 l.

⁷ Emlékirata. I. 225 l.

⁸ Ugyanott.

⁹ Török Magyarokori Állam okmánytár III. 149 l.

¹⁰ Pro generoso Michael Tholdalagi *de Gelence* ex obsidione Lippensi etc. Az itt Bethlen által használt előnév a „gelenczei“ is bizonyítja azt, hogy e tájban Tholdalagi Gelenczén lakott.

¹¹ Emlékirata. Tört. Adat. I. 226 l.

¹² Beszéde Török-Magyarokori Államokmánytár III. 162 lap.

¹³ Emlékirata I. 226. l.

Alig ért haza Tholdalagi megvinni e jó hirt urának; újabb feladat megoldása várakozott reá.

A porta rendeletet adott ki Bethlennek, siessen Ráduly vajda és Szkender basa segítségére a lázadó Goreczki ellen. Sok dolga miatt a fejedelem csak lassan tudott készülni. E készülődése közben érkezik budai követe, kit tüstént Rádulyhoz küld értekezni vele a „dolgoknak modalitásáról.“¹ Tholdalagi megindul Moldva felé, Erdélyből valószínűleg az Ojtozi szoroson keresztül haladva. Megérkezik Jászvásárhoz. De ezalatt Goreczki csúfos vereséget szenved. Küldetése tehát tárgytalanná vált. Visszatérőben Bereczknél találja fejedelmét „szép haddal“, ki megértvén az ügyek állását tőle, hadait „házaikba bocsátá.“²

Tholdalagi is siet haza Gelenczére, családjához. Ráfért a nyugalom valóban hosszas utazásai bevégeztével. Csaknem egy évet tölt el most családja körében. Semmi nyoma annak, hogy részt vett volna Bethlennek Homonnaiék ellen irányuló, ez év őszén történt diadalmas vállalatában.

1619-re fordul az idő. A gelenczei politikus éber figyelemmel kíséri pihenő óráiban is az országos politikai változásokat. Pontosán vezeti napi feljegyzéseit minden fontosabb eseményről. Csak helyeselni tudja Bethlennek a római császár ellen intézett hadjáratát s lelkesedéssel írja le emlékiratában, Kassán a magyar rendek milyen rokonszenvvel „akceptálták“ urát.³

A fejedelmet Kassán találja portai követségének levele. (ti. Borsos, Balassi voltak ott). Irnak neki Damad Mohamed pasa szerencséjéről, ki 1619 januáriusában visszakapta két évvel ezelőtt elvesztett hivatalát.⁴ Bethlen ezt meghallva, szép levéllel keresi fel az örvendetes esemény emlékére s jó kíváнатát küldi neki. Igéri, nemsokára beküldi „meghitt jámbor szolgáját“ Tholdalagi Mihályt Konstantinápolyba.⁵ Végre Gábrillás vajdára is felhívja figyelmét.

Tholdalagi nem volt ekkor a fejedelem udvarában.⁶ Postán küldtek érte, kérve gyors megjelenését. Közben érkezett meg Balassi Ferencz a portáról.⁷ Kassán Magyarország Korlát Istvánt választotta követéül Konstantinápolyba. Bethlen is mellé adja maga emberét, hogy együtt menjenek. Így kap Balassi rögtön új megbízatást. Kapitihának Kőrösi Istvánt nézik ki. De a fejedelem Lőcsére érve másként határoz. Kőrösi helyett a hozzá megérkezett Thol-

¹ Emlékirata. I. 226 l.

² Ugyanott.

³ Emlékirata. I. 226 l.

⁴ Török Magyarokori Áll. Okmánytár. III. 203 l.

⁵ U. ott. III. 204 l.

⁶ U. ott. III. 204. l.

⁷ Emlékirata. I. 226 l.

dalaginak parancsolá, hogy continuus oratornak menjen.¹ Késmárkra történt bevonulások után a kirendelt követek meg is válnak a fejedelmi környezettől.

Az év legutolsó hónapjának elején indul meg Tholdalagi két társával Brassóból Törökország felé.² Korlátot a vezér Kucsuk Csekmecezen marasztotta s ők csak Balassival ketten érkeztek be Konstantinápolyba.³ A főváros előtt a mezőn künn december 11-én Ozmán császárral találkoztak, ki, mint érdekesen írja Tholdalagi,⁴ „*data opera*“ érkezett oda megnézni őket, mivel az előtt még „magyart szabadon nem látott.“ A szultánnak megtetszettek igen, s egyik basájától „jó csomó aranyat“ küldte nekik. „Kiben Balassi Ferencz, — *igen szeretvén magát* — Tholdalaginak csak 16-ot ada.“⁵

Konstantinápolyban nagy becsülettel látták őket. 25 tallért kaptak élésükre egy napra. Tholdalaginak évi fizetése 21 ezer 200 ospora volt.⁶ 27-én voltak szembe a császárral.⁷ A magukkal vitt ajándékok itt is jó fogadtatást készítettek elő számukra.⁸ Különben még az is igen jó hatást tett, hogy az évi adót rendesen beszolgáltatták.

Az év hátralevő napjait Tholdalagi a Bethlen által Konstantinápolyba küldött kéneső dolgában fáradozva töltötte el, miből pénzt akart látni a gondos fejedelem. Tudakoztatta Tholdalagi által, esetleg a porta nem volna-e hajlandó tisztességes árért átvenni? Intette követét, őrizze a szállítmányt holmi zsidó faktoroktól, kiknek csalárdsága nyilvánvaló. Figyelmébe ajánlotta a kijátszott, szegény Görög Simon kénesőárúst is.⁹

Az 1620. évet Tholdalagi csendes munkálkodásban töltötte Konstantinápolyban.¹⁰ A magyar és török ügyek egyaránt lekötötték figyelmét. A főkövetek mellett most neki csak másodrangú szerepe volt. De mégis ébren őrködött hazája boldogulása felett. Örömmel vette, midőn tavasszal hírül hozták nekik,¹¹ hogy Bethlen Istvánt gubernátorrá választják. Hiszen későbbben is mindig benső, bizalmas embere volt az öreg úrnak. Feszült figyelemmel kísérte Bethlen magyarországi vállalatát. Szívbeli boldogsággal bocsátotta útnak június 27-én Török Zsigmondot Juszuf agával együtt, hogy

¹ Emlékirata. I. 226 l.

² Történeti Tár. 1882. Naplója 1619-ből.

³ Emlékirata. I. 227. l.

⁴ Erdélyi Tört. Adatok. I. 227. l.

⁵ U. ott. Emlékirata.

⁶ Tört. Tár. 1882. 1619. követ járása.

⁷ Tört. Tár. 1882. 470. l. Tholdalagi és Borsos egymás mellett mentek ide.

⁸ Emlékirata. i. h. 226 l.

⁹ Tört. Tár. Tholdalagi 1619. követ járása. 1882. 472 l.

¹⁰ Nagy Szabó Ferencz naplója. Mikó I. 128—137. l.

¹¹ Emlékirata. Tört. Adatok I. 228 l.

megvigyék fejedelmüknek a császár és fővezér kedve szerint való választ a „koronázat dolgából.”

A porta augusztus közepén megtudja, hogy az Erdélyre ment Gabrillás vajda elvitte a szultánnak küldendő ország adóját.¹ A vezér rettentően megharagszik érte. Hivatá Tholdalagit. Tőle tudakolá, mint történt az esemény. Reábizta, írja meg a gubernátornak, gondja legyen Gabrillásra.² Jól értesül Tholdalagi a török-lengyel csete-paték minden mozzanatáról.³ November 14-én a magyar-cseh, ausztriai, sziléziai követek fogadására megy Balassival, ki már ekkor gyengélkedett. Ő is segít a követeknek „Vácz dolgáért” panaszkodni, különösen azután, hogy december 9-én a fejedelem levele is kéri ezt.

Alig jött meg az új év, mindjárt elején gyászt hoz Tholdalagira. Január 4 én meghal kenyeres társa, a szegény öreg Balassi Ferencz.⁴

Négy nap mulva hallják csak e szomorú esemény után az első híreket a szerencsétlen fehérhegyi csatáról.⁵ A „pünkösdi király” futása után Bethlen állása is vesztett szilárdságából. Azért most erősen sürget török segítséget. A diván február első napjaiban összeül. Nagy tanácskozásokot tartva húzzák-halasszák a kérdést: adnak-e segítséget a fejedelemnek?! „Végre concludálák, hogy az magyarokat megsegéljék.”⁶

Tholdalagi szerfelett megörült ennek. Örömét csak a kormányzó levele hangolja le kissé, midőn úgy nyilatkozik: mintha „békességre menne akarátja országnak, fejedelemnek.”⁷

E változás kissé gondolkodóba ejti. Nem látja eléggé indokolt-nak. Szorgalmasan „traktál” a hollandiai követtel a jövő esztendő-béli had felől. Megvárja, míg enyhül az a nagy hideg, mely a fekete tengert is jó darabra jégpánczéllal vonta be s harmadfél hét mulva Juszuf agával útnak indítják Sámbochréti Miklóst, megvinni Erdélybe a jó hirt: Deák Mehmed szerdársága alatt indul a segítő sereg.⁸

Szomorúan néz utánok a hazavágyó Tholdalagi. De ábrándozásra nincs ideje. A török porta körüli folytonos élénkség varázslata alatt áll. Márczius elején utoljára olvassa ez évben gubernátora levelét a török fővárosban, mely után még inkább haza vágyik.

Óhaja teljesedik nemsokára. Egy hónap mulva indulhat

¹ Emlékirata I. 229 l.

² Tört. Tár. 1882. 471. l.

³ Emlékirata. I. 230. l.

⁴ U. ott. 231. l.

⁵ Erd. Tört. Adatok. I. 231 l

⁶ Emlékirata. U. ott.

⁷ U. ott.

⁸ Emlékirata. I. 231 l.

Gelencze felé.¹ De még sem. Első a haza iránti kötelesség. Fejérváron beszámol élményeiről a kormányzónak. Majd Kassára indul a fejedelmet felkeresni.²

Bethlen már erősen várta. A török segítségnek még színét sem látta. Kérdi, mi van vele? Tholdalagi nem tud rá felelni. Hiszen már itt kellene lennie Mehmed pasának! Nagy szüksége volna rá Szécsi György, Forgács Zsigmond árulása után. Kéri Tholdalagit, siessen rögtön Nándor-Fehérvár felé, Mehmed pasa eleibe segítségét sollicitálni.

Tholdalagi megy. Nándor-Fehérváron találja a budai vezért. Megérkezik Mehmed is rögtön utána.

Tholdalagi szemére veti késedelmeskedését. De az ügyes furfanggal kitér előle. Már egy hónapnál tovább ott tartja³ hazugsággal, álnoksággal s még sincs semmiből semmi.

Bethlen nyugtalankodik. Augusztusban maga ír levelet Mehmednek.⁴ Számon kéri tőle, miért tartja ott Tholdalagit haszontalanul! Sürgeti a segílyt. De a ravasz Mehmed nem hajlik. Csak midőn értesül Bethlen diadalmas előhaladásáról, akkor bocsátja el Tholdalagit „*valamí reménységes hazugsággal*.”⁵

Tholdalagi Nagy-Szombatnál éri utól a fejedelmet, midőn éppen e várost is meghódoltatja. Bejelenti eredménytelen fáradozásait. Bethlent szörnyen bántja a porta hideg magaviselete. Még egy utolsó kísérletet tesz, midőn Pozsony felé indultában Tholdalagit Szenczről a lengyelek ellen indult Ozmán császár táborába küldi.⁶ Terjedelmes utasítást ad számára.⁷ Utoljára sürgetteti a török segítséget, tizezer törököt s ugyanannyi tatárt. Mert ha nem jön, *20—25 nap múlva békét köt Ferdinánddal*.⁸ Tholdalagi Hutin mellett (Moldvában) elérvén a szultánt, teljesíti fejedelme akaratát. De éles szeme azonnal meglátja, mit jelent Bethlenre, hogy Ozmán békülni készül a lengyelekkel. Rögtön tudósítja róla urát, hogy ahhoz alkalmazkodjék.

Nem látott rosszul. A küszöbön álló békekesség októberben csakugyan megtörtént. Még pedig *egyik főtenyezője* ercei Tholdalagi Mihály volt, kinek higgadt diplomáciaja a szultán tetszését is élénken kiérdemelte.⁹ Ünnepelesen megkafányoztatja búcsú-

¹ Április 16-án indult ki a portáról. U. ott.

² Emlékirata. I. 231. l.

³ Emlékirata, I. 232. l.

⁴ Török Magyarokori Államokmánytár. III. 301. l.

⁵ Emlékirata, f. h.

⁶ Emlékirata Mikónál I. 233. l.

⁷ Török Magyarokori Államokmánytár III. 307. l.

⁸ U. ott. III. 307—315. l.

⁹ Emlékirata Mikónál I. 233. l.

záskor, *háromezer tatárt ad mellé kíséretül*¹ s a szövetséges tatár khán előtt fogadja kihallgatáson, „annak nagy gyalázatjára“.² Deák Mehmed pasán is boszút áll ura nevében: „*Mazullá téteti*“, elmozdította szerdárságából.

Hazatérőben a tatárokat Erdélyen minden baj nélkül keresztül vezeti. De alkalmas vezéreket adva melljük, maga megváltik tőlük és „általúton“ siet fel a Morvában tartózkodó fejedelemhez.³ Megteszi jelentését. Majd fejedelem parancsolatjából érkező tatárai elé megy s „Nemes-Kürt táján nagy gonddal és búsulással kovártélyokban“ osztá be őket. Január havában a *nikolsburgi* békekötés után mindnyájan haza indulnak. De a nagy esemény utójátéka ismét Tholdalagi Mihály számára készít elő újabb megbízatást.

Bethlen ellenségei azt hiesztelték, békéjét a porta ellen kötötte. Ez félreértésre adhatott volna okot Törökországban az örökké gyanakodó nagyvezér előtt. A fejedelem pedig tisztázni akarta dologát. Használhatóbb, ügyesebb embere nem volt Tholdalaginál. Ezért megint csak őt küldi április havában⁴ a kétségek eloszlátása végett.

Bethlen tudja, érzi, hogy Tholdalagi „*nem keveset fáradott a múlt esztendőben sem egyik kaputól a másikra*“, azért — szinte restelkedve — adja ki hű tanácsosának szükségszülte instrukcióját.⁵ A kormányzónak és brassaiaknak megparancsolja, hat lovat adjanak Tholdalagi kocsija elé.⁶ Útnak indítja, szívére kötven, siessen amennyire tud s „szokása szerint ne mulatozzon“ sokáig.

Tholdalagi lefesti a siralmas állapotokat, melyek urát a békekötésre készítették. Kéri a sok háború miatt kimerült állam adójának elengedését. A török udvarnál e tájt történt „*zavarok*“⁷ késleltetik ugyan egyideig eredményes hazajövetelét. De ezeknek lecsillapodta után az új fővezér Huszain, igen szép ajándékokkal, — milyeneket János király idejétől Erdélybe nem hoztak, — és minden jó válasszal bocsátja haza Tholdalagit Erdélybe Dervis aga kíséretében.⁸ A Fogarasban talált fejedelem rendkívül örül Tholdalagi nagy sikerének.

¹ Emlékirata I. 233 lap. Orbán Balázs Marosszék ismertetésében (176. l.) tévedésből 3000 „*tallért*“ ír!!

² Emlékirata I. 234. l.

³ Emlékirata u. ott.

⁴ Orbán ismét téved, mikor elindulását *január*ra teszi Marosszék ismertetésében, 176. l.

⁵ Török Magyarokor Államokmánytár, III. 320. l.

⁶ U. ott. 347—8. l.

⁷ Emlékirata Mikónál I. 235—36 l.

⁸ Emlékirata. U. ott 236 l.

Ekkor született meg agyában következő évi nagy vállalatának gondolata. Serényen folytatott tárgyalásokat ez ügyben. Nem-sokára nyílt titok is lett szándéka mindenfelé. Legfőbb volt rá nézve a porta segélye, ezt kellett megnyernie mindenképen. Hogy a segítség való testet öltön, arról tett a portai főkövetté kinevezett immár nélkülözhetetlen Tholdalagi.¹ Junius végén hatalmas akciót fejt ki a *támadás előkészítése ügyében* a szultán városban. Kiváló eredménnyel. Felsőbb parancsra egymásután gyülekeznek a basák Bethlen oldala mellé. Megviván csatáját a római császár ellen: becsülettel köti meg a *második bécsi békét*, a hazatért Tholdalagi érdemes tanácsainak meghallgatása után.

Bethlen e békét úgy tekintette, mint tervbe vett német politikájának előrevetett árnyékát. De nem érte el vele azt, mit erősen akart. A császárnak irányában tanúsított idegenkedése félre-magyarázta tiszta szándékát. Egy darabig hitte, sikerül elosztatnia Ferdinánd kételyeit. De midőn a császár Bethlen kizárásával akart alkudozni a portával s költött híresztelésekkel, rágalmazásokkal támadta őt a diván előtt: megbízásából 1624. tavaszán Tholdalagi Sztambulba megy a *német ármány ellensúlyozására*.² Gyors, ére-lyes fellépte július 18-án már teljes sikert biztosít számára. Keresztül vágja a császáriak számítását³ s a béke érdekében a törököt hadfelültetésre bírja.⁴

Még ki sem pihente Tholdalagi az út fáradalmait, már is tovább munkálkodik a béke érdekében. Fejedelme parancsolatjából szeptember végén Kamuthyval és Borsossal Budára mennek. Az év azonban csupán eredménytelen levélváltásokkal telik el.⁵ Tholdalagi a „fejedelem” képében 1625 ben végre dűlőre viszi a dolgot. Megegyeztetni a békülő feleket, hogy Párkány és Zsögd között a hidasgyarmati földön találkozzanak. „Össze-vissza való sok írá-sok”⁶ után ez meg is történik. Még pedig sikerrel a Tholdalagi óvatos politikája mellett.⁷

Maga Tholdalagi gondolta leginkább, hogy tartós lesz e „kedve szerinti pacificatio.” Pedig nem volt. Bethlen harmadik felkelése megzavarta s a harmincz éves háború egy új epizódját készítette elő. Míg nyugaton Quad követe Hágában képviselte a kül-föld előtt érdekeit s kereste a szövetségeseket; keleten Tholdalagi

¹ E. O. Gy. E. VIII. 26 l.

² Emlékirata Mikónál I. 237 l.

³ Alkudozása Tört. Tár. 1882. 41 l.

⁴ Török Magyarokori Államokmánytár III. 421 l.

⁵ E. O. Gy. E. VIII. 48 l.

⁶ Emlékirata Mikónál. I. 237 l.

⁷ A béke alatt vezetett naplója még eddig ismeretlen. Utal rá emlékirata Mik. I. 237. Salamon: két magyar diplomata XL.

ment főkövetségbe a portára terjedelmes útasítással, rávenni a törököt közös működésre a hadjáratban.¹

Tholdalagi Gürcsi basával csakhamar elintézte dolgát.² De nem volt szerencséje az, hogy közben Gürcsit megölték. Újra kellett mindent kezdenie. Csaknem két hónapig fáradt, míg az új kajmekám, *Recsep*, ki pedig szintén régi ismerőse volt, — pártfogásába vehette s fermánt eszközölt ki a basák, bégek és két oláh vajda felültetésére Bethlen mellett.

Szeptember végén tehát még is megindulhatott a fejedelem Magyarország felé. Tholdalagit Tokajig magával vitte. Ott *megajándékozta* valami „*néhány száz jobbággyal*“³ hű szolgálataiért. Aztán nemsokára ütközet nélkül⁴ megtörténik a *pozsonyi békekötés*, mely Bethlen újabb diadalát jelentette.

Magyarországon ismét a teljes békekesség van küszöbön, csak a török és német érdekkülönbségeket kell még kiegyenlíteni. Bethlen legalkalmasabbnak látja ide is Tholdalagit küldeni maga helyett. 1627 márczius 11-én érkezik Pestre. Eszterházyval és magával Ferdinánddal is „sok egymásba való irogatások után“, *Murtéza* budai vezér Esztergomba küldi fel a török követekkel egyetemben. „Komárom és Szöny között a forró szigeten ütötték fel az alkudozó sátrakat.“⁵ A traktán tanusított magaviselete egyik fényes biznysága ismét Tholdalagi diplomáciai talentumának. Mennyire beleélté magát az eseményekbe, mutatja *Salamon által kiadott naplója*,⁶ mely adattáránál, terjedelmességénél és megbízhatóságánál fogva e békekötés legelsősorú kútforrása. Bármennyire hirdették a császári biztosok Bethlen kizárását a szőnyi békéből: Mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy „*semmi sem történt a Tholdalagi, Bethlen biztosa információja ellen s tanácsa nélkül.*“⁷

A fejedelem Mikó Ferencztől küldte be az őszi adót Konstantinápolyba. Megbizta őt azval is, ajánlja a szőnyi béke ratifikálását a portának, ami még úgy is hátra volt. Ő előadta ennek dolgát. De nem szerencséjével. Mindjárt kezdetben az angol követ támasztott nehézségeket ellene. Azonban mégis legtöbbet ártott sikerének *Szombathelyi* Mártonnak, követsége egyik tagjának árulása, mely miatt a portáról hidegen bocsátották el.

1628 márczius derekán török követ érkezett Bethlen ud-

¹ Junius végén. E. O. Gy. E. VIII. 67.

² Emlékirat Mikónál I. 238 l.

³ Nem jószágadományozást nyer ekkor, mint Orbán írja Marosszék i. 176. l.

⁴ Emlékirat Mik. I. 238 l.

⁵ Emlékirata Mikónál I. 249. l.

⁶ Salamon; Két magy. dipl. Másik *Tassyé*, kinek jelentése kisebb, bár elég szívesen ír.

⁷ E. O. Gy. E. VIII. 76. l.

varába.¹ Egy terjedelmes, élehangú levelet hozott Alexander vajda ügyében, kit a fejedelem hivatalától akart megfosztani. Bethlen mindhiába találgatta, mi lehet oka e Mikó által „szerzett kedvetlenségnek.“ Nem jött rá. Végző lépéseként a portán különösen kedvelt² Tholdalagihoz fordult. Tegye jóvá Mikó esetleges tévedését, állítsa vissza a régi jó viszonyt Erdély és a porta között.³ Tholdalagi különösen kész szívvel vállalkozik rá. Mintha érezte volna, hogy utolsó szolgálatot teljesít szeretett urának.

Tapintatossága először azt igyekszik kitudni, hol van a baj, mi ellen kell eredményesen síkra szállnia?! Ez hamarabb sikerül neki, mint gondolja. A hogy Fogarashól kiindulnak a levelet hozó agával,⁴ ez már Havasföldön nagyon közlékeny lesz iránta. Megvallja *Szombathelyi árulását*; meg azt, hogy Erdélyben is vannak társai, kik a fejedelemnek egyenes rosszakarói.⁵

Tholdalagi ámulva fedez fel egy bűnszövetkezetet a fejedelem háta mögött. Tüstént tollat ragad. Inti fejedelmét, vigyázzon addig is, míg nyomára jön mindennek.

Bethlen ismervén „mind hozzája való hűségét“, mind pedig a diplomáciai „*experentiáját*“⁶, erre óvatos, zárkózott lesz Szombathelyi barátaival szemben. Midőn pedig szintén Tholdalagi felhívására házkutatást tartanak Szombathelyinél és megtalálják az áruló leveleket: a fejedelem Mikót és Debreczeni Tamás fiskális praefectust bízta meg a Szombathelyi állandó szemmeltartásával.⁷

De a „politikai államfogoly“ megérzi veszét előre. Szökik egy őrizetlen pillanatban Magyarország nádorához.⁸ Ez beküldi a portára, reá bízván a „fejedelem ellen való titkos dolgokat.“⁹ Tholdalagi előtti különösen a vezér titkolta erősen benn létét. De hiába. Éber figyelme nem tévesztette szem elől. Hitte, most nem síklik ki kezei közül. Előbb azonban elvégezte többi feladatát.¹⁰

A harminczéves háboru akkori állása a császár diadalát hirdette. Bethlen futár útján bízta meg Tholdagit, tudósítsa a portát, hogy ennek veszedelme nemcsak a protestáns fejedelmekre, hanem a portára nézve is döntő kimenetelű lehet. Kérte, megtámadtatása esetére kellő hadi erőt bocsássonak rendelkezé-

¹ Török Magyarokori Államokmánytár. IV. 35. l.

² Az angol követ is, ki az erdélyi követekről csak mint groom“- (lovász) okról szól, vele szemben kivételt tesz. Salamon i. m. XXXIX.

³ Török Magy. Áll. Okmtr. IV. 35. l.

⁴ Emlékirata Mikónál. I. 239. l.

⁵ Emlékirata ugyanott.

⁶ Török Magyarokori Áll. Okmtr. IV. 91. lap.

⁷ Emlékirata Mikónál. I. 239. l.

⁸ Emlékirata ugyanott.

⁹ Emlékirata. I. 240. l.

¹⁰ Török Magyarokori Áll. Okmtr. IV. 85—90. l.

sére.¹ Szombathelyi küldetése első sorban ez ellen irányult. De Tholdalagi szerencsésen „ágált.“ Junius 14-én már kezében volt az a rendelet, mely a magyarországi pasáknak az 1616. alapon felülést parancsolt veszély esetére.² Haza hozta, bemutatta urának.³

Mikor Bethlen Tholdalagi által török segílyt eszközöltetett ki, esze ágában sem volt támadó hadjáratra gondolni. Csak védelmi intézkedés volt ez részéről a porta figyelmének nyugatra irányítására. Az ősz azonban előre nem várt fordulatot hozott. Gusztáv Adolf közelebb jött Erdélyhez lengyelországi harczával kapcsolatban. Figyelme Erdély és a porta felé irányul. Nem látszott előtte lehetetlennek egy megkötendő hármass szövetség gondolata.⁴

Bethlen sem idegenkedett tőle. Október 21-én visszaküldte Tholdalagit ennek ügyében Konstantinápolyba. Kilencz nap múlva megérkezve szorgalmasan munkálkodott fejedelme parancsa értelmében. E közben találkozik ismét Szombathelyivel, legyőzött ellenfelével. Rábírta „sok fáradsággal“, térjen vissza a fejedelem hűségére. Be is hozta Erdélybe. Bethlen megbocsát neki s javulásáért Tholdalagi közbenjárására a dési kamaraispánságot kapja.⁵ De elhatározása nem állandó, újra áruló lesz, miért később Déván feje porba hull.

A hármass szövetség ügye végképen elaludt. Bethlen halála pedig egy csapásra új irányt adott Erdély politikájának.

Méltatlan utódai külpolitikára nem is gondoltak. Volt baj elég odabenn az országban. Azokon sem tudtak felülemelkedni. Az igazi, törvényesen elismert fejedelem Brandenburgi Katalin, Bethlen második felesége lett volna. De ingatagsága, állhatatlansága napról-napra több gondot okozott a haza sorsán méltán aggódóknak.

A nagy halottat még el sem temették s Csáky István Katalin pénzén⁶ már is rendet akart bontani. Kovács Péter és Balogh Mihály hadnagyai alatt hadai Kővár felől lassan nyomultak előre.⁷ Az udvar körül már régebben észrevették készülődéseit, de nézték összetett kézzel. Végre is a kormányzó emberelte meg magát. Ébredezett, jó lenne sikra szállani ellene. Maga öreg, beteges ember volt; szétnézett, ki lenne alkalmas e megbízásra. Szeme Tholdalagi Mihályon akadt meg.

Parancsára Tholdalagi hadakkal titokban eléjük megy. Kővár

¹ E. O. Gy. E. VIII. 81. l.

² Török Magyarokori Áll. Okmánytár. IV. 85—90. l.

³ Emlékirata ez útját nem említi.

⁴ Emlékirata Mikónál. I. 240. l.

⁵ U. ott.

⁶ E. O. Gy. E. IX. 19. l.

⁷ Emlékirat Mikó. I. 240. l.

vidékén¹, Zsibó táján január 9-én megsemmisíti Csáky reménységét.²

A jó katona Tholdalagi mutatkozik itt be előttünk, ki kardot is eredményesen tud forgatni, ha országának szüksége úgy kívánja. Azért igaza van teljesen Orbánnak, mikor rá, mint katonára is felhívja figyelmünket.³ Ezt Tholdalagitól elvitatni sem lehet. Hiszen már fiatal korában nem idegenkedett a csatazajtól! Maguktól elesnek tehát Salamon aggodalmai és kétségei katonai képességei iránt. Az igazi diplomata lehet jó katona is. Ezt mindnyájan tudjuk. A kettő ki nem zárja egymást, csak ritkán találkozik együtt. Tholdalaginál pedig így volt. Ha van reá alkalmá, bizonyosan meg is szalaszt 50—60 török martalócznál többet is.⁴ De különben nem feltétlenül bizonyos, hogy akkor nagyobb munkát végez, mint Kővárnál, vagy mint későbbi küldetése alkalmával! Ugyan mikor is bravauroszkodhatott volna olyan nagyon Tholdalagi?!? Hiszen örökös jövés-menés egész férfikora. Bethlen nagy hadjáratai alatt távol van mindig a portán! Nem kell elfelejtenünk, fél dicsőség így is sokszor az övé!

Tholdalagi erélyes fellépése következtében Csáky menthetetlenül bukik. Részletenkint kiderül minden turpissága s a rendek felbúzduló önérzete elől futni kényszerül.

A februári országgyűlés nem sokat bizik a porta előleges ígéreteiben, melyeket Katalin megerősítése ügyében tett.⁵ Kinevezik főkövetté a szerencséskezű Tholdalagi Mihályt,⁶ hogy mint Murtéza budai vezér is tanácsolá, újabb megerősítést hozzon Katalin fejedelemmő számára.

Megbizták, adja át a szultánnak Bethlen Gábor hagyatékából a neki esett ajándékokat. Legfőképen pedig, hogy Erdély megtámadtatása esetére török-tatár segítséget eszközöljön ki.⁷

A zavaros viszonyok között elindítása sokáig késett. Csak egy jó hónap múlva búcsúzott el „*gelenczei kastélyában*”⁸ „családjától.”⁹ Konstantinápolyba érve, először is jó emberét Reczep basát keresi fel. De köszvényesen, ágyban fekvve találja.¹⁰ Néhány napi utánjárással végre a nagyvezér elé jut. Szép beszédben kéri

¹ Emlékirata Mikónál. I. 240 l.

² E. O. Gy. E. IX. 19. lap.

³ Marosszék 177. l.

⁴ Salamon: Két magyar diplomata. XXVIII.

⁵ Lázár kézirati munkája: Székely föltisztek. 55. lap. Emlékirat 241. lap.
E. O. Gy. E. IX. 34. l.

⁶ Akad. Ért. II. 186. lap. Naplója Ötvösnél.

⁷ Akad. Ért. II. 186. lap.

⁸ Tehát még ekkor is itt tartózkodott családjával!

⁹ Márcz. 17-én indult, ápr. 8-án Kucsuk-Csekmeczére érkezik.

¹⁰ Akad. Ért. II. 186. l.

segítségét, a porta jóakarátát.¹ Mint mindig: most is teljes sikerrel.²

Otthon Erdélyben ez alatt *rút zürzavaros állapotok* uralkodnak. Mint mentőangyal érkezik vissza Tholdalagi június 25-én este 11 órakor Fejérvárra³, Züllikár portai követ kíséretében.⁴

A jó hírek egész sorát hozta magával. Nemcsak Katalin végleges megerősítését, de fermánt a budai vezér, basák számára: álljanak segélyre készen.

Hálásan köszönik a rendek Tholdalagi megfizethetetlen szolgálatait. Örvendeznek a mérsékelt párti politikusok, kik hatalmas támaszokat látják benne.⁵

A zürzavarban rendet teremteni, országgyűlést hív össze Medgyesre a kormányzó július havában. Elkecsereedett állanak a pártok egymással szemben. Kirepülnek a kardok hüvelyükből. Csaknem egymásra mennek már, ha Tholdalagi nem áll közük Borsossal „*villámhárítóúl*“⁶ s egyességet nem teremt, mint 1904-ben Thaly Kálmán a magyar képviselőházban.

Bár Katalin végleg elejtette a furfangos Csákyt: fejedelmi székét nem tudta megmenteni. Az év őszén lemondásra bírják. Bethlen István Rákóczyt nézi ki fejedelemnek. Kapkodna ugyan maga is a hatalom után, midőn kitűnik, hogy a fejérvári nagy templomban „minden voks“, egy hijján, nevére szól.⁷ De már késő. A topai egyesség kevés időre késlelteti még a biztos jövőt, alaptalan reményeket táplál Bethlen kebelében. Azonban nem sokáig. Deczember első napján Rákóczy Erdélyország törvényes, választott fejedelme.⁸

Tholdalagi okos diplomata létere megalkudott a körülmények változásával. *De szívében még évekig élt a Bethlenek emléke.*⁹

A választó országgyűlés tíz tagból álló küldöttségre bizza új

¹ Ötvösnél kiadva beszéde. V. ö. Marczali: Regesták 166, 176, 185. I.

² Emlékirata Mikónál. I. 241. I.

³ Jun. 3-án indul, 23-án Brassóban van. Ötvösnél Akad. Ért. II. 186. E. O. Gy. E. IX. 38.

⁴ Történelmi Tár. 1881. 1630 júl. 1. Tholdalagi Mihály uram a portán országnak szolgálatjára lévén, maga pénzét költötte el s annak refundálására adott thesaurarius uram neki tallérokban No 166.

⁵ E. O. Gy. E. IX. 38. I.

⁶ Lázár kézirati műve.

⁷ Emlékirata Mikónál. I. 240. I.

⁸ Emlékirata Mikónál. I. 241. I.

⁹ „1634 máj. 25-én Kovacsóczy István kancellár bizonyítja, hogy Tholdalagi Mihály, Lázár István és Bethlen István *utóbbi érdekében egyetértettek* és ők hárman készítettek Szent-Györgyön azt a levelet, melyből látszik, hogy *Bethlen István izgatott az topai egyesség daczára is Rákóczy ellen...*“ Tholdalagira bízták e levél leírását. Török Magy. K. Áll. Okm. II. 171. I.

fejedelme szokásos meghívását. A tiz férfiú között látjuk Tholdalagi Mihályt is.¹ Deczember 7-én Váradra érkeznek, hol Rákóczi nagy örömmel, ágyúdörgések közepette, fogadja őket. Néhány napig ott időznek,² aztán vidám hangulatban térnek vissza Fejérvára, hol a fejedelem decz. 24-én teszi le az esküt.

Rákóczi megválasztásába korántsem nyugodott bele egykönnyen Eszterházy, Magyarország nádora. Hadait megindítja Erdély felé.

Alig végzik el a választással járó ünnepélyes czeremóniákat, a fejedelem parancsot ad Tholdalagiéknak:³ induljanak a palatinus ellen Várad felé. Tholdalagiék „bizonyos számú haddal“ Kolozsváron keresztül a Szilágyság felé közelítenek már, mikor Somlyón túl a fejedelem futára éri őket utól pecsétetes levéllel. Tartalma Tholdalagi útját Buda felé irányítá, segílyt kérni a török vezértől ura számára 1631 január végén.⁴

Tholdalagi ment. „*Sok versengése*“ után egy hónap múlva jó választ hozott.⁵ Kevés számú, de „demonstratióra“ éppen elegendő török-tatár hadat hozott Rákóczy mellé.⁶ Nem is használta másra a fejedelem. Az eközben folyton tartott alkudozásoknak döntő kimenetelt adott Rákóczy győzelme a nádor hadain és Kálló felégetése.⁷ Ápr. 3-án kiállították a béke-levelet⁸ s május 6-án már a fejedelem nyugodtan utazhatott vissza Gyulafehérvárra.

A fejedelmi széket végleg biztosította magának. Egy pillantást vetett most Európa politikai színpadára. A svéd király győzelmeinek híre rokonszenvenessé tette előtte alakját. 1632 febr. elején Erdélybe érkezett követe, Strassburg Pál, szíves fogadtatásban részesült udvarában. Felvetette a három év előtt megkísérlett hármasszövetség eszméjét. Rákóczy megigérte neki, hogy a portánál közbenjár érdekükben.

Szavát meg is tartotta. — Főkövetsége az adóval és ajándékokkal Tholdalagi Mihály és Serédi vezetése alatt január 24-én elindult Prásmáról a portára⁹ s körülbelül február 20-dika táján érkezett oda.¹⁰ — Utasítása csaknem egyidőben volt Konstantinápolyban a szintén útrakelt Strassburggal. Megparancsolja embe-

¹ Rákóczyak kora. I. 254. l. E. O. Gy. E. IX. 59. l.

² Emlékirata Mikónál. I. 242. l.

³ Emlékirata u. ott.

⁴ E. O. Gy. E. IX. 160. l.

⁵ Emlékirata M. I. 244. l.

⁶ E. O. Gy. E. IX. 163. l.

⁷ Emlékirata Mikónál. I. 243. l.

⁸ E. O. Gy. E. IX. 165. l. Tholdalaginak is jórésze van a békekötésben.

⁹ E. O. Gy. E. IX. 172. l.

¹⁰ A rossz út és kénese szállítmányok késleltetése miatt ilyen későn csak!

reinek, törekvéseit mozdítsák elő, Ferdinánd megtámadására szerezzenek engedélyt s a dolgokat Hágai Kornéllal egyetértve tárgyalják.¹ A követek megértették fejedelmük óhaját.² Előmozdították a szövetség ügyét, de hátráltatták Strassburgnak Brandenburgi Katalinra vonatkozó Rákóczy-ellenes titkos tárgyalásait.³

Tholdalagiék állandó orátorul Szalánczy Istvánt vitték be magukkal a portára. Elvégezve dolgukat, május 18. és július 18-ika között⁴ hazatértek, rábizván — urok parancsa értelmében is, — a tárgyalások további folytatását.

Rákóczy beleúnt a sok húzavonába. Megbizonyosodott Strassburg kétszínűségéről is. Bosszúsan látott hát egyéb dolgai után. Legégetőbb beavatkozást kívántak a havasalföldi ügyek, hol Leon vajda a bukás szélén állott. A fejedelem eleinte humanusan bánt az égre-földre mindent fogadó boérokkal és vajdával. De midőn megismerte, hogy „a cigántól csak abban különböznek, hogy tisztességesebb köntösbe járnak, szebb házakban laknak, de szavakban való magok viselése nem különböz tőlük sőt azok között találhatnánk olyanokat, kik inkább megállanak szavokat“,⁵ követüknek kemény szavakkal adta tudtára, hogy a vladikával együtt Tholdalagi Mihály tanácsosát fogja beküldeni hozzájuk azért az 5000 forintért, amiről erős reverzálist adtak nem régen. Minden meg is történt. De a boérok újabb gyalázatjára. Nem hogy megtartották volna ígéretüket, hanem Tholdalagit közel 16—17 napig ott tartották maguknál hasztalanul s végre még illendő becsülettel ki sem kísérték.⁶ Rákóczi azért elhatározta, hogy „másképen útasítja rendre őket“ s Szalánczy által előkészíttette a dolgot Konstantinápolyban.

Nem egyedüli kellemetlensége volt ez. Otthon Erdélyben Zólyomi árulása kötötte meg kezét. Rákóczy nagyon várta már az alkalmat, hogy vele végezhesen. Nemsokára itt is volt; a következő év tavaszán. Márczius 24-én a szegény ifj. Bethlen István temetésére megjelent Zólyomi Dávid is. Április 4-én körülfogták a fejedelem emberei. Kijelentették előtte, hogy rab. Másnapra virradván, erős fedezet alatt Tholdalagi hintón vitte Fogarasba; útközben Segesváron vasat vertek lábaira.⁷

¹ Beke—Barabás : I. Rákóczy Gy. és a porta. 23. l.

² U. ott. Tholdalagi főkövetsége. 1632. 6—12. l.

³ Szilágyi S. Levelek és okiratok. 11. l.

⁴ Beke—Barabás i. m. 21—44. l. Május 18-án még nem indultak el s jul. 19-én már nem voltak ott. Közelebbi adat elindulásukra nincs.

⁵ Szilágyi i. m. 33 l.

⁶ U. ott. Aug. 8-ika előtt történt mindez.

⁷ Nagy Szabó Fer. krón. Mikónál I. 144 l. Orbán hibásan teszi 1632-re ez eseményt!

Nem egyedül Zólyomi vágyott Rákóczyt a fejedelmi trónon felváltani. Ilyen titkos törekvése volt a temesvári basa oltalma alá menekült Székely Mózesnek is, ki Jenőt, Lugost, Karánsebest hajlandó lett volna átengedni a portának pártfogása jutalmául.

Rákóczy vele is számolni akart. Nem elégedett meg nótázatásával. Terveit meghiusítandó, főkövetséget indított úgy a portára,¹ mint a budai vezérhez.

Szeptember 14-én Tholdalagi Mihály vezetése alatt útra kelnek a budai követek. Megbízatusuk sokoldalú. Székely ügyén kívül be kellett jelenteniök a császárrali megbékülést² s elintézni több apróbb dolgot.³ A Jenő körül levő falvak behódolását, a magyar és török földesurak fizetése ügyében felmerült viszályokat rendezni.⁴ Utóbbi kérdést Rákóczy egyszersmindenkorra tisztázni akarja. Azért útasítja olyan körülményesen Tholdalagit, nyolcz pontban összegezve minden ide tartozó lehetőséget.

A fejedelem rendkívül érdeklődik a küldetés kimenetele iránt. Mikóék odabenn a portán képzelni sem tudják, mi lehet oka annak, hogy uruk levele még nem kereste fel őket elmenetelük óta. Mikor decz. 14-én végre valahára olvashatják, akkor tudják meg igazi okát. Korántsem feledékenység késleltette, de Tholdalagi Mihályéknak „a vezérrel való dolgokra várakozott.”⁵

„Ötven napig“⁶ voltak Budán Tholdalagiék. November közepe táján kerültek elő. Ezúttal nem nagy eredményekkel. A vezér elfogadta jó szívvvel az 5000 tallér ajándékot, mindent megígért, hogy kieszközli Székelynek a Jedikulába záratását stb., de keveset tett. Még a hódoltsági ügyeket is húzta-halasztotta.

Rákóczy egyelőre nem tudott mit tenni ellene, bár a portán elég jól állottak ügyei. Az év végén a Székelyt pártfogoló temesvári basa elvette büntetését: „mazullá tétetett“. De Székelyt azért nem adták ki. Most a török-lengyel háború küszöbén nem is nagyon erőszakolta e dolgot. Elég gondot okozott utóbbi s Erdély is megsínylette az 1634. évi hosszas táborozást.¹ Annyira, hogy a szokásos évi adó beszolgáltatásával is késniök kellett. A nagyvezér pedig, „mint olyan kéretlen, morózus ember“, már zugolódott is miatta.

A következő év elején rögtön eleget akart tenni kívánságának. De még akkor is várnia kellett egy hónapot. Tholdalaginak,

¹ A portára Mikó vezetése alatt Tormát, Dánielt, Daczót stb. küldi.

² E. O. Gy. E. IX. 197 l.

³ Török Magyarokori Áll. Okmánytár IV. 193—4 l.

⁴ Szilágyi i. m. 169—171 l.

⁵ Beke-Barabás i. m. 90—95 l.

⁶ Szilágyi i. m. 173 l.

⁷ E. O. Gy. E. IX. 207.

a főkövetnek unokája elkapta a pestist, Sebessi a kapitálya súlyosan megbetegedett.¹ Végre február 6-án elindultak s márczius végén voltak a császárral szemben.² Megelőzte a kihallgatást Rákóczy Tholdalagihoz márcz. 10-én írott levele.³ Fontos, előre nem látott dologról tudósítja fejedelme.

A portán Hágai Kornél, Bethlen volt oroszországi követének Russelle-nek hatása alatt, új eszmét vetett fel. Bizonyos volt abban, hogy a szultán nem szívesen kezd most háborút a császár ellen. A svédek érdeke pedig ezt kívánta volna. Tanácsolja tehát a divánnak: kezdjen támadást a budai vezér s rendeljék mellé segítségül Rákóczyt. Kéri Tholdalaginak, sőt magának Rákóczynak is a jóakaratát e terve keresztülviteléhez.⁴

Hágai becsületes ember volt, mikor igyekszik honfitársai érdekeit előmozdítani. De idegen az erdélyi politikában. Különben nem írta volna meg Rákóczynak e szándékát, ki valósággal megremült hallatára.

Tholdalagi, — előbb tudván az ügyről, — kíváncsian várta fejedelme útasítását. De nem sokáig. „Ha a budai vezér parancsolatjára fel kezdene ülni az erdélyi fejedelem, bár csak egyszer — ez olyan infinitum lenne, kinek soha végét nem érnék“,⁵ írja tüstént Tholdalaginak. Megparancsolja, teljes erejével küzdjön Hágai ellen s megtiltja neki, hogy „Rosseliust“ — *bármíért is* ⁶ — behozza Erdélybe.⁷

Tholdalagi rövid pár nap alatt keresztül húzta Hágai számítását. Svédország elesett a segélytől. A harminczéves háború politikusai pedig bizonyára keveset gondolkodtak a felett a kérdés felett: kinek is köszönhetik valóban a porta semlegességét! *Ki volt nagyobb diplomatikus: Hágai-é, vagy Tholdalagi!*

A jó válasszal nemsokára hazatért főkövet magával hozta Juszuf ágát is, hogy a szokásos káftán ajándékokat a fejedelemnek és tanácsosoknak kézbesítse.⁸ Esze ágában sem volt, hogy a ravasz török titkon Székely Mózes ágense; Rákóczi ellen izgató levelet hoz magával.⁹ De a brassai bíró becsületesége kipattantotta titkát.¹⁰ Az öreg Tholdalagi magán kívül volt dühében. Több leve-

¹ Török M. k. Áll. Okmánytár III. 226. l.

² E. O. Gy. E. IX. 208 l.

³ Török Magyarorkori Áll. Okmánytár. IV. 233 l. Rákóczy levele.

⁴ E. O. Gy. E. IX. 209. Szilágyi i. m. 263 l.

⁵ Török Magyarorkori Áll. Okmánytár IV. 233 l.

⁶ U. ott. Állítólag jelentést akart tenni Rákóczynak „minapi“ követség útjáról.

⁷ Török Magyarorkori Áll. Okmánytár. IV. 232 l.

⁸ Pontosan nem tudjuk, mikor jött haza. Junius elején vagy május végén már *feltétlenül* itthon volt.

⁹ Török Magyarorkori Áll. Okmánytár IV. 290. l.

¹⁰ Török Magyarorkori Áll. Okmánytár. IV. 291 l.

leben erős szemrehányásokkal illeti az „agg eb”-et perfidiájáért, hogy „*magának is ilyen vénsége idejében s az ő ennyi vénségében is*”¹ ezt a gyalázatot tette rajta. A fejedelem méltó megtorlást követel. Azért küldi még július első napjaiban Szentpáli Istvánt portai követségbe.²

Alig tette ki Szentpáli Erdélyből a lábát, Rákóczy ellen Bethlen István mozdult meg. Vállalatának kedvezett az idő. A porta ugyan eddig Székellyel tartotta állandóan sakkba a fejedelmet. De ki tudja? A Bethlen név varázsa nem fog-e neki jobban tetszeni! Rákóczi tarthatott legalább is tőle.

Mig a volt gubernátor csak titokban erősítgette Husztot, Ecsedet, addig semmit nem tett fékezésére. De mikor sikertelen előnyomulása után 1636 januárjának derekán fut Egerbe, majd a budai vezérhez³ s mindenütt tárt karokkal fogadják, azonkívül, hogy a nádor is megígérte pártfogását: elérkezettnek látja a cselekvés idejét.

Kolozsváron február 17-én megnyitja az összehívott országgyűlést. Innen Huszár Mátyást kiküldik Budára és Konstantinápolyba. Nemsokára indul a főkövetség hírt vinni mindkét helyre: Szalánczyék a vezérhez, Tholdalagiék a szultánhoz.⁴

A budai követség április végén már itthon volt Bethlen békülési feltételeivel. Erre azonban a rendek nem is reflektáltak. A vezér kevés jóakaratot mutatott Rákóczy iránt. Most tehát a portai követséggel kellett sietnie. Minden attól függött, milyen eredményt ér majd el. Február óta csak húzták-halasztották elindításukat.⁵

Maga Tholdalagi ugyan nem nagyon bánta. Hajlott kora megkívánta a pihenést s most a tavaszon székének ügyei is jobban lefoglalták. A két évvel ezelőtt tartott lustrát ismételte meg; *ugyancsak a koronkai réten*.⁶ Nem is engedték most maguk közül olyan könnyen székely testvérei. Hiszen hetvennégy év óta nem élvezett ősi kiváltságot szerzett vissza számukra, midőn kieszközlte Mikóval azt a diplomát, mely előtt porba omlott két gyűlöletes szónak emléke is.⁷ Hogyne ünnepelték volna atyafiai! Hogy is ne visszhangzott volna nevétől egész Székelyföld!

Június 29-én végre Rozsnyóról útra keltek.⁸ Teljesen felkészülve. A fejedelem előtte való nap készítette el a portai leveleket

¹ Szilágyi i. m. 263—265. I. Beke—Barabás 150—151 l.

² Szilágyi i. m. 267 l.

³ E. O. Gy. E. IX. 217 l.

⁴ E. O. Gy. E. IX. 219. l.

⁵ U. ott. IX. 233 l.

⁶ Orbán i. m. 175 l.

⁷ Jus regium. Rákóczy, dipl. Mikónál I. 279 l.

⁸ Török Magyarokori. Áll. Okmánytár. II. 344. l.

Tholdalagi számára s kedves levél kíséretében Literáti Jakab által küldte utánuk Prázsmára.¹

Rákóczy már július 11-én olvassa követének Bukarestből írott első tudósítását. Vidáman folytatják útjukat, nincsen semmi bajuk. Remélik, július 17—18-án ott lesznek Stambulban. Kéri urát, hogy a Bethlen ügy minden legkisebb fazisáról pontosan értesítse. Még egyszer kéri tanácsát táborozásuk mentségére nézve.² A fejedelem tollat vesz s a második nap délutánján válaszol neki. „*Igen szép ratiokat tanálhat kegyelmetek a megfelelésre.*”³ Tüntesse fel úgy a dolgot, mintha ők a porta egy régibb parancsa értelmében állának készen folytonosan. Hiszen Erdély határain lángban van már csaknem minden, oly szorgos a harci fegyverkezés. „*Forrongani tapasztalják*” bégek, pasák készülteiből is, bár a hatalmas császár ellenségét sehol sem látják. Csak az öreg Bethlen berzenkedik, kinek okvetetlenkedését már az erdélyiek megsokalták. Ha nyugalmat akar a császár, „*vitesse alá Ródusba, vagy akár Szakics*”-ba.⁴

Tholdalagiék 18-án csakugyan szerencsésen megérkeztek a szultánváros „erdélyi ház”-ába.⁵ Két nap múlva a vezér elé mentek, ki most az egyszer — csodálkozva látták, — előbb beszél a fejedelem embereivel, mint küldött talléraival.⁶ Átadták Rákóczy leveleit, de jövetelük igazi okát csak néhány szóval „*attingálháták*” egyelőre.

Pedig Rákóczy egyre sürgeti őket, siessenek.⁷ A budai vezért is csaknem naponként felkeresi levelével. Vigye dülőre már bármiképen is Bethlen dögát. Követei készen állanak minden perczben, ha „*Bethlen Istvánnak is békességhez volna kedve*”.⁸

A fejedelem elsősorban Bethen „*alávitetését*” szerette volna kieszközölni a portán Tholdalagiékkal. Mert mint követének írta, meggyőződött a felől, „*nem promotiot, de inkább büntetést érdemelne Bethlen István.*”⁹

Tholdalagi *ilyen értelemben is* kezdett tapogatódni Zülfikár aga által kieszközölt aug. 12-iki magánkihallgatáson a vezér előtt. De előre okosan megértette, falrahányt borsó lenne minden szava most az irányban. A békekéség mellett veti hát latba diplomáciai

¹ Beke—Barabás 422—23. l.

² Szilágyi i. m. 302. l.

³ Török Magyarokori Áll. Okmánytár. II. 349—50. l.

⁴ Ugyanott, Rákóczy levele után.

⁵ Szilágyi *téved*, mikor a megérkezést július 26-ra teszi. E. O. Gy. E. IX. 237 l.

⁶ Török Magyarokori Áll. okmánytár. II. 367.

⁷ Szilágyi i. m. 424. l. Török Magyarokori Áll. Okmánytár. II. 354—7. l.

⁸ Török Magyarokori Áll. Okmánytár. II. 359. l.

⁹ Ugyanott 360. l.

képességének egész súlyát. Részletesen ismerteti Bethlen multját. Legutóbbi fellépésének indító okát. „*Mi annak nem vagyunk okai országostól, sem nagyságod, hogy ő a fejedelemséget letette¹ s most irigykedik Rákóczyra. De vesztét azért nem kívánjuk. Küldje haza a nagyságos vezér Erdélybe, békéltesse meg velünk*“, ez volt kérelmük gerince. A fejedelem meg fog bocsátani úgy neki, mint fiának, szolgáinak s minden véikét el fogja feledni.²

A nagyvezér nem azért volt rideg államférfiu, hogy egyenes választ adjon. Óvatosan kitért előle. A követség kebli ügyeit kezdte bolygatni. Ki is küldte őket tulajdonképen? Az ország? Miért beszél most csak Tholdalagi, a többiek miért hallgatnak? Midőn Tholdalagi úgyesen visszavágott kérdéseire,³ Zólyomi dolgával hozakodott elő. Ugyebár őt is fogvatartja a fejedelem a szultán minden törekvése⁴ ellenére! Bethlen és a császár méltán nem hihetnek Rákóczy hitlevelében ilyen körülmények között!

Kihallgatásuk tehát látszólag eredménytelenül ért véget. Pedig, ha a nagyvezér veséjébe látnak: bizonyára észreveszik azt az érdeklődést, melylyel titokban Tholdalagi meggyőző, világos fejtegetéseit kísérte. Hiszen előtte sem volt ismeretlen Tholdalagi egykori pártállása. Tudta milyen érzellemmel viseltetett egymás iránt a két öreg ezelőtt négy-öt évvel is! Igazságát tehát a becsületes Tholdalagi ne helyezné Rákóczy fejedelem elé is? El nem tudta ezt képzelni sem. Bethlen iránti bizalma most tetemesen megcsappant. De takarta érzelmeit.

Tholdalagi sietett a történetekről urát értesíteni. Az ő éles szeme nem azt tartotta fontosnak, mit a vezérrel végzett. De igen azt, aminek híre még csak levegőben volt: a szultán közeledő ázsiai hadjáratát. „*Az itt való állapotokhoz képest kegyelmes uram nekem bizony úgy tetszik, hogy mostan nem kell attól félni, hogy minket hatalmas császár haddal bántson.*“⁵ Igaza is volt, mint a következmények megmutatták.

A császár aug. 7-én fogadta őket⁶ „Elég tisztességgel.“ Most már a basáktól, nagyvezértől ígéretet, biztatást nyertek, hogy a szultán megbékélteti őket Bethlennel. De a dolog mégis csak haladt-maradt. A ravasz nagyvezér ezután is tovább áltatta őket. „*A császár még nem határozott, ki lenne a békéltető*“, mondta és sürgette az évi adót.

Ezalatt a budai vezér, Huszain, Bethlent nem csak szóval, de tettel is pártfogolta. Úgy látszott, a volt gubernátor török segít-

¹ Ugyanott 371. l.

² E. O. Gy. E. IX. 238. l.

³ Török Magyarokori Áll. Okmánytár. II. 372. l.

⁴ Ugyanott II. 367. l.

⁵ Török Magyarokori Áll. Okmánytár. II. 378 l.

⁶ Tholdalagi aug. 7. jelentése. Szilágyi l. m. 425—439. l.

séggel még komoly aggodalmakat fog okozni Erdély fejedelmének. Maga Rákóczy is kezdett hinni abban, hogy az összeütközés elkerülhetetlen lesz hovatovább.¹ Erre mutat Huszt várának ostromzár alá tétele.²

A vezér meg is számoltatja e miatt Tholdalagiékat. De igyekeznek szépíteni a dolgot. Erre a diván egy főörököt küld annak megvizsgálására.³ Szept. 15-én Huszain követe Mehemed érkezik a portára egy csomó Rákóczy ellenes parancslevéllel és irományokkal.⁴ A nagyvezér 16-án maga elé hivatja Tholdalagiékat. Hidegen adja értésükre, hogy a szultán már elunta hallgatni a Rákóczy ellen való sok panaszt. Elhatározta, hogy letéteti s Bethlent, Székelyt, vagy akárki mást választat helyette fejedelemmé.⁵

Rákóczy még ezekről mit sem tudott⁶ s öt nappal később is bizalmasan tudatja Tholdalagit, „*nem örömet háгна a tűzbe*“.⁷ De szeptember végén a Magyarországról vett hírek és Tholdalagi hatása alatt ismét visszaküldi Huszt alá a közben elrendelt ostromló sereget⁸ s okt. 3-án véd és dacszövetséget köt minden eshetőségre elkészülve Máté havasalföldi vajdával.⁹ Néhány nap múlva egyik csapata a Bethlen és Huszain által előreküldött temesvári basa seregét csellel derekasan megfutamítja.¹⁰

Bethlenék azt hitték, ha lóra ülnek, Erdély mindjárt „*eláll*“ Rákóczy mellől. De csalatkoztak. Ez készíti őket arra, hogy felvegyék az alkudozások fonálát. Omer aga és Ali csausz csaknem egy időben ajánlkoznak közvetítőül. Nem egészen két hónapi tárgyalás után végre decz. 22-én a portán is hivatalosan kihirdetik a béke pontjait.¹¹

A kudarcz odiuma teljes erővel Huszain budai vezér basára nehezedett, ki csak feltételesen kapott parancsot a fegyverfogásra. Ennek pedig nem lett ura. Elhamarkodottságáért a vezér haragját vonta magára most.¹²

Tholdalagiék helyzete a fordulópontig nem valami kellemes lehetett odabenn. Alig mertek mutatkozni még utcán is a nagyvezér előtt. De éber figyelemmel kísérték a legkisebb változást is.

¹ E. O. Gy. E. IX. 240 l.

² Szilágyi i. m. 429 l.

³ E. O. Gy. E. IX. 238 l.

⁴ Ugyanott. 239 l.

⁵ Szilágyi i. m. 457 l.

⁶ Ugyanott. Tholdalagi levelét csak szept. 28-án kézbesítette neki Barcsai Ákos szolgája.

⁷ Beke-Barabás. i. m. 332 l.

⁸ Ugyanott. 333 l.

⁹ Török Magyarokori Áll. Okmánytár. II. 406 l.

¹⁰ E. O. Gy. E. IX. 243.

¹¹ E. O. Gy. E. IX. 246 l.

¹² Török Magyarokori Áll. Okmánytár. II. 460. l. Tholdalagi 1637 márcz. jelentése szerint *hivatalát is vesztette később.*

Különösen Tholdalagi, ki a követség igazi lelke volt. Erős hazaszeretete mellett pillanatra sem jutott eszébe, hogy élete is bizony jóformán hajszálon függ. Mielőtt Rákóczy elhatározta a végleges döntést, egyik követe által megkérdezte Tholdalagitól, mit cselekedjék? „*Ha megharczol a törökkel és megverik, el kell odabent vesznie a követeknek. Ha meg nem harczol, elvesz Erdélytől a libera electio.*“ Tholdalagi biztatta, „*csak bátran harczoljon meg. Ő reá semmit ne építsen. Mert ő helyette talál Erdély embert mindenkor, ha megölik is. De a libera electio helyett sohasem talál.*“¹

Kítésztulva a politikai látóhatár, Tholdalagiék jan. 3 án (1637) felmentek a nagyvezér elé. Kisebb formai kérdések elintézése után (a békére vonatkozólag különösen!) bepanaszolták Bethlen István követét, Laskayt, ki még most is folyton lázít a fejedelem ellen. A nagyvezér megígérte „*kiűzi onnan.*“²

Két nap múlva kapták meg a fejedelem decz. 21-én írt levelét.³ Tudatta velük a békeség „pontos formuláit“ s egyéb híreket. Ezeknek bejelentésére Tholdalagi audenciát kér a kajmekámtól.

Eljövetelük előtt kifejezi előtte közös óhajukat. Haza szeretnének menni. Engedjék el őket. Székely Mózes is hadd vigyék be Erdélybe, hol nem lesz semmi bántódása. Visszakapja birtokait.⁴

Majd ha beérkezik a budai basa jelentése, felelé a nagyvezér. „De az adót megindították-e már, vagy nem“? ; hiszen Szent Demeter napján benne kellett volna lennie! Eleget mondták, a „*hadakozás mulatta el*“, nem ért semmit. Ott kellett maradniok.⁵

A kajmekám is szemelláthatólag neheztelt Rákóczyra. Mi lehetett oka? Nem bizonyos. Talán az, hogy legutóbb nem írt neki semmit a fejedelem. Vagy pedig, hogy Tholdalagiék az adó behozása előtt követelték fejedelmük számára a budai vezér által előre megígért athnámét,⁶ miről hallani sem akart a nagyvezér sem.⁷

Napról-napra nagyobb bizalmatlanság vette őket körül. Január 13-tól kezdve két csausz őrizte az erdélyi házat, ne hogy megszökjenek lakói az adó beszolgáltatása előtt.⁸ Tholdalagi először tréfára vette a dolgot, mikor a csausz bizalmasan nem tági-

¹ P. Horváth Kozmánál: Tört. Kalászkok. 7. l.

² Török Magyarokori Áll. Okmánytár. II. 485 l.

³ Nem ismerjük csak vonatkozásban. Török. M. Á. Okmányt. II. 491. l.

⁴ Török Magyarokori Áll. Okmánytár. II. 492—3 l.

⁵ Ugyanott. II. 494—5 l.

⁶ Szilágyi S. i m. 464 l.

⁷ E. O. Gy. E. IX. 247 l.

⁸ Ugyanott.

tott mellőle. De mikor másnap „kivül és a ház körül, hogy jól besötétedék, többen is kezdték az házat kerengeni kívül“,¹ megbizsergett ereikben a vér s kéri Isten segítségét, oltalmazza meg őket.

Meg is oltalmazta. Helyettük az álnok Huszain budai vezért érte utól balvégzete. A szultán még eddig semmit sem tudott a deczemberi békéről. De mindörökké nem lehetett titkolni előtte. Roppant indulatba jött. A közeledő török-perzsa háború miatt azonban a megkötött egyezséget már fel nem bontotta.

Az idő telik-múlik, Tholdalagiék még februárban is „custodia alatt“ vannak. 18-án kihallgatásra jelentkeznek a nagyvezérnél. Első szava, meg volt-e már a gyűlés, hol adót szavaznak?

Kéri közvetve még ennek előtte: engedjen kettőt vagy hármat közülök² haza. Azt a választ kapták, együtt jöttek, együtt mennek, nem külön-külön.

A jelek arra mutattak, jó lesz sietni az adóval, ha életben akarnak maradni. Musza pasa is üzeni jó barátjának, Tholdalagi-nak: *„az adót siettesse behozni, a rájuk való utólszori készüllettől őrizkedjék“*.³

Rákóczy sürgetésükre 28-án meg is igéri nekik, küldi mielőbb. *„Eddig se rajta mult, csak legyen, ki be merje vinni.“*⁴ De a portán nem győzik tovább várni. A szultán parancsából a Tholdalagiék szövetségének két tagját, Hallert és Reiczot márczius 4-én előre küldik Erdélybe, sietessék ismét behozatalát.⁵ Tholdagit Ugronnal együtt úgy tarták vissza, hogy Musza pasával ki fognak menni Budára.⁶

De *„változék elméjük“* — mint Rákóczyt tudatja felőle Tholdalagi.⁷ Másnap már elejtették az útasítást s tudtukra adták, addig maradnak ott, míg az erdélyi adót nem látják.

Hallerék még haza sem érkeztek, a megyesi gyűlés megszavazta a portai adót.⁸ Április másodikán veszik Tholdalagiék ezt ez örömhirt, mi a diván-ülő vezérek között is jó hangulatot okoz. De még egy teljes hónapot kell Sztambulban tölteniök, míg végre juniús elején megérkezett Réthy István a várva-várt küldeménynyel.⁹ Tholdalagi és Ugron örömmel mennek ki

¹ Török Magyarkori Áll. Okmánytár. II. 497. I.

² Szilágyi i. m. 465. I. Sebesi által febr. 4-én.

³ Beke Barabás 342. I.

⁴ Szilágyi i. m. 470 I.

⁵ Ugyanott 472. I. E. O. Gy. E. IX. 248. I.

⁶ Valószínűleg az athnámé kérdésében.

⁷ Szilágyi i. m. 472. I.

⁸ Ugyanott 478. I.

⁹ Szilágyi i. m. 481. I.

elébe. „*Lantosok és egyéb muzsikások*“ kíséretében boldogan viszik be őket.

Vidám napok következnek most. Az ajándékok kiosztása, az adó beszedése. Mindegyik Tholdalagi szép beszéde kíséretében, mi majdnem egy hetet vett igénybe. Búcsulátogatások, ebédek, útra készülődések között töltik a hátralevő időt s június 18-án indulnak ki Konstantinápolyból,¹ ide-oda egy éves tartózkodásuk színhelyéről.

Máté havasalföldi vajda a Bethlen-féle zavargások idején hűségesen kitartott Rákóczy mellett. A múlt év őszén egymással kötött véd és dacz szövetségük a fejedelmet is hittel kötelezte iránta. E fogadalmának tesz eleget, midőn 1637 őszén érdekében expedíciót indít Lupul moldvai vajda ellen.

De nem egészen önzetlenül. Mert a dolog, legalább részben, őt is érdekelte.

A két oláh vajda már régen farkasszemet nézett egymással. Máté Rákóczy pártfogásán kívül a bécsi udvar rokonszenvét is birta.² Ellenük Lupul keleten keresett segítséget. Jól számított, mikor ügynökei által titkon a portát bujlogatta Rákóczy ellen. Még nem felejtették el ott a Székely, Bethlen kísérleteinek dugába dőlését. Nem azt, hogy most már nincs alkalmas emberök, kivel állandóan sakkban tarthassák Erdély fejedelmét. Viszont Máté „elhatalmasodását“ sem nézték jó szemmel.

Tetszetős volt Lupul terve. Külön-külön igázni le a szövetségeseket, először Mátét, majd Rákóczyt. Úgy látszott, hogy az al-Duna mellett állást foglaló Mehemed pasának ezzel kapcsolatban titkos küldetése van.³

Rákóczy várta a fejleményeket. De nem nézte azt öszszetett kézzel, hogy Mehemed megmozdultával a Kárpátokon túl Lupul is mozgósít. Gyorsan intézkedett s szeptember első napjaiban kezében volt a császár segítséget ígérő levele.⁴

E bátor fellépés hatása nem maradt el. Lupulék visszahúzódtak. De csak rövid időre. 31-én virradóra, (októberben) Máté futárja a fejedelem gyors segítségét kérte.

Rákóczy nem sokat gondolkozott, Kemény Jánost hivatá, ki éppen akkor udvarában tartózkodott. „Diskurált“ vele Máté vajda megsegítéséről. Az összes módozatokról. Megbizta, hogy a székely hadakkal siessen Oláhországba.⁵

¹ Szilágyi i. m. 489—491. l. Tholdalagi jun. 1. jelentése. Szilágyi szerint július 16-án értek haza. E. O. Gy. E. X. 7. l.

² E. O. Gy. E. X. 3. l.

³ E. O. Gy. E. X. 9. l.

⁴ Eszterházy levele után. Ugyanott 9. l.

⁵ Kemény János emlékirata. 290. l.

Lupul ellen most török politikát használt. Ellenlábásul pártfogásába vette Mogila János moldvai trónkövetelőt, ki neki nov. 2-án hűséget esküdött.¹

E hónap első hetének végén Kemény az első csapattal már Erdély határszélén állott. Rákóczy segesvári táborba szállása után derékhadát a portáról juliusban visszakerült — s azóta koronkai udvarházánál pihenő — Tholdalagi Mihály vezetésére bízta, kit — úgylátszik — az egész vállalat „előljáróául“² rendelt.

Máté megegyeszer megsürgeti a segítséget. Lupulék már országa határán állottak. Tholdalagi siet Keménnyel egyesülni, ki nála nélkül semmit nem akar kezdeni.³ Nov. 10-én éjjel már Mogyoróson hál, másnap beérkezik Prázmárra délután két és három óra között.⁴ Hadait⁵ a nyéni mezőre vezetteti Ugron János embereivel együtt, ki Farkas Ferenczel hátramaradt kissé. A csíki hadak Petki István vezetése alatt Feldoboly, Borosnyó és Zágón körül gyülekeztek.⁶ Tholdalagi, Ugron és Farkas úgy egyeztek meg, hogy mihelyt a hold feljö indulnak s Cserlés⁷ nevű falúnál egyesülve haladnak tovább. 12-én aztán majd a csíkiakat is maguk mellé veszik.

Haditervük nem volt a legegységesebb, mert Tholdalagit a Kemény futára elmellőzte s nem tudta átadni ura üzenetét. Búslakodott is emiatt sokat az öreg Tholdalagi. Délután hosszasan értekezett a szintén ott tartózkodó Mogilával, (Szalánczy indulófélben levő portai követtel is) ki aztán hajnalban elindult Bereczk felé.⁸

Lupul megerősített táborra Foxen mellett állott,⁹ hová Havasalföldről vonult vissza Tholdalagiék gyors közeledésére. Azt hitte, Máté azokat is ide fogja vezetni ellene. Védelemre készült tehát, várva Mehemed segítőcsapatát.

Tholdalagi közben egyesül Keménnyel¹⁰. De Havasalföldében Lupulnak már csak „hült helyét találják.“ Máté vajda fellélekzik. Ír Tholdalaginak, „*bemennetek már nem kívántatik.*“¹¹ Segitse inkább Mogilát a vajdai székbe. Erre nézve Tholdalagi 13-án kér parancsot urától, „hadmásmezei“ táborából.¹²

¹ Török Magyarokori Áll. Okmnytr. II. 504. I.

² Ugyanott. II. 505. I.

³ Török Magyarokori Áll. Okmánytár II. 505 I.

⁴ Beke—Barabás i. m. 445 I. Szalánczy levele után.

⁵ Mely nagyobbára maros és udvarhely székiekből állott.

⁶ Szilágyi i. m. 493 I. Tholdalagi nov. 11 levele.

⁷ Beke—Barabás i. m. 446 I.

⁸ U. ott. 446. Terve neki az volt, hogy a fejedelem segítségével Lupul háta megett lopózkodik be „Jászvásárba“.

⁹ Beke—Barabás i. m. 349 I.

¹⁰ Kemény önéletírása 290 I.

¹¹ Beke—Barabás i. m. 349. Tholdalagi levele.

¹² U ott. 350 I.

Közben ugyanis Kemény meghallván, hogy Lupulnak egy csapata a gyimesi szorost megszállotta, tüstént elindult védelmére. Alig érkezett meg, az ellenség gyáván megfutott. Egy darabig utánuk nyomúl a Tatros mentén. Aztán visszafordul. Szembe jön vele a segítségére indult Tholdalagi.¹ Együtt kalandoznak most be pár napi járőföldre Moldvába. De minthogy Máté semmi kedvet nem mutat a harcz további folytatásához, ők is kijövének az ojtózi szoroson keresztül Erdélybe.²

A béke azután csakhamar bekövetkezett. Rákóczy parancsára, — ki a portára való tekintettel nem akarta nagyon elmérgesíteni a dolgokat, — Tholdalagiék hathatósan közreműködtek létrejövetele érdekében.³ Decz. 7-én Szász-Dályára érkeznek s fejedelmüknek teljes sikerről tehetnek jelentést.⁴

Tholdalagi siet haza Koronkára gyermekeihez. A hideg, téli időjárás nagyon megviselte. Jól esik neki az a másfél évi pihenő, mely alatt csendes szemlélője otthonából az országos dolgoknak.

De Rákóczy bizalma még egyszer fontos és titkos küldetésre szólítja.

A harminczéves háború chemnitzi csatája 1639. május 19-én útát nyitott Banérnek Bécs városa felé. Ő pedig a gyűlölt falak alatt Weimári Bernáton kívül Erdélyország fejedelmével is találkozni akart.⁵

Rákóczy kezét, — a belügyek rendezése után, — mi sem kötötte. Szívesen fogadja a közvetítő francia követet. Hogy pedig a porta engedélyét biztosan megnyerje a nyugati külpolitikába való beavatkozáshoz: Tholdalagi Mihályt küldi Kőrösi Istvánnal Sztambulba főkövetségére.

Julius 19-én készen áll utasításuk.⁶ Négy nap múlva indulnak Fogarasból⁷ Gelenczén, (hova betér Tholdalagi egy pillantást vetni birtokára), Brassón keresztül. Rukarból tudósítja a portán levő Réthyt menetelükről.⁸ Aug. 3-án köszöntik Máté vajdát Bukarestben fejedelmük nevében. Figyelmezteti Tholdalagit, vigyázzon magára, ha bemegy, mert Lupul árulkodik ellene; baja talál törtenni! De Tholdalagi hazaszeretete nem ismer félelmet.

A fejedelmet majdnem napról-napra tudósítva mindenről, haladnak előre. 22-e előtt néhány nappal beérkeznek.⁹

¹ Kemény önéletrása. 292 l.

² U. ott. 293 l.

³ Beke—Barabás i. m. 517 l.

⁴ Haller naplója Mikónál. IV. 42 l.

⁵ E. O. Gy. E. X 37.

⁶ Beke—Barabás i. m. 471 l.

⁷ U. ott. 475 l.

⁸ Szilágyi i. m. 588. l.

⁹ Beke—Barabás i. m. 476 l.

Kettős feladat vár most itt rájuk. Megegyezni a francia követtel véglegesen s kinyerni a porta engedélyét.

Rákóczy három pontban foglalta össze kívánságait és úgy küldte el a francia királyhoz még kora tavasszal.¹ Azt hitte, aláírva kapja vissza nemsokára s Tholdalagiékkal Konstantinápolyban együtt fog működni egy „gallus ágens“ a porta megnyerésén.

De mindez nem így lett. Tholdalagiék augusztus közepe óta hiába fáradoztak; a francia királytól várt resolútiót nem kapták meg. A szultán egyelőre betegsége miatt² felfüggesztett minden követ kihallgatást. Elébe tehát nem mehettek, még ha eredményt lehetett is volna attól remélni. Ferdinánd megtudta, mi készül ellene. Követeket küldött ellensúlyozásukra.³ A francia követ ravasz politikus volt. Egyelőre nem akart semmit kezdeményezni. Várta a fejleményeket. Így tehát Tholdalagiék teljesen magukra voltak utalva. Elkeseredésükben audenciát kérnek a kajmekámtól szept. 5-én.⁴

Magánkihallgatásuk csakugyan megtörtént. Zülfikár tolmáccsal négyen voltak ott jelen mindössze. Rendről, rendre szépen elmondták: a francia felszólítást, azt, hogy fejedelmük a porta tudta nélkül semmit nem akart tenni; végül kinyilvánították a dolog késedelmes lefolyása miatti türelmetlenkedésüket. A kajmekám feletén meglátszott, hogy nem kapott előtte valami fényes ajándékot.⁵ Két órai hosszadalmas értekezésük után megállapította, hogy ezek *nagy dolgok*,⁶ melyekre egyedül választ nem adhat.

Állapotuk mindenben a régi maradt. Tovább kellett várni. Két hét múlva 20-án a szultán elé vezették őket. „Igen nagy solemnitással“ ment fogadtatásuk, de annál kevesebb eredménnyel. Okt. 2-án ennél többet nem tudnak jelenteni fejedelmüknek. A „*gallus csak szóval tart bennünket*“, panaszkodik az ősz Tholdalagi.⁷ Székely végleges kibocsáttására is megtették a szükséges lépéseket. De az is haladt, maradt.

Végre okt. 4-én felkeresték a „gallust“ lakásán. Adjon számot eddigi viselkedéséről. Valljon szint a conditiokra nézve.⁸ Vallott is, de Tholdalagiék nem köszönték meg. Minden szava csupa idegesség volt. Alapnélküli ellenvetéseket támasztott jogos kérelmük iránt. Hiszen a pontozatokban szó sincs rögtöni segítségről, csak „in ultima necessitate“! Mint követelhetik hát, vágta szemébe

¹ E pontokra a követjelentések vajmi kevés világot vetnek.

² Szilágyi i. m. 598. l.

³ Beke—Barabás i. m. 498. l.

⁴ Szilágyi i. m. 594. l.

⁵ *Szilágyinál* jelzi is Tholdalagi, hogy „nem jó emberük“ a kajmekám.

⁶ Szilágyi i. m. 597. l.

⁷ Beke—Barabás i. m. 481. l.

⁸ U. o. 485. l.

Tholdalagiéknak. Különben sem ér rá hosszas tárgyalásra. Neki haza kell mennie s a szultán engedélyére nézve egy pasa ígéréteben meg sem bizna.¹

Igy hát csaknem vége volt mindennek. A kajmekámban Tholdalagi semmit nem bizott, ki hitelt adott Lupul ellene való áskálódásának s róla egyszerűen, mint „áruló eb“-ről emlékezett.² Valósággal féltetni kellett tőle életét is. Súrgeti e miatt nem egyszer az adót és ajándékot Rákóczytól.³

További tárgyalásokat nem volt kivel eszközölni. A vezér határozottan kijelentette nekik tíz nappal előtte, „*hogy a három conditiókba egyiket is nem comprobálja*“.⁴

Most már semmi nem volt hátra számukra. Igyekezni kellett életüket megmenteni legalább. Okt. 29-én küldi Tholdalagi legutolsó tudósítását lemondó hangon a fejedelemhez.⁵ Aztán útra kelnek.

Nov. eleje nagy változást hozott. A francia királytól Bisterfeld visszaérkezett.⁶ Jó hírt hozott. A király óhajtja Rákóczy szövetségét. Utasítja portai követét Hágai Kornélt, teljes erővel ezen munkálkodjon. A fejedelem ehhez képest örömmel utasítja Tholdalagiakat a megyesi gyűlésről újabb kíséretre.

De megkésett. Gyors postája a „Novák havasa“⁷ alatt találta Tholdalagit, ki már vissza nem tért szemfájása miatt.⁸ Az évi adót Serédi vitte be a portára, hol a szultán bekövetkezett halála egyelőre lezörította napirendről a szövetkezés kérdését.

Utolsó országos útja volt e követség nagyercsei Tholdalagi Mihálynak. De nem legutolsó politikai tevékenysége. Az ősz főkapitány ezután is pontosan megtartja széke gyűléseit Marosvásárhelyen,⁹ gondoskodik a tanácsház kijavításáról,¹⁰ figyelmét nem kerüli el semmi, amin segíthet. Végső lehelletéig búzgon szolgálja hazáját, fejedelmét.

¹ Beke—Barabás i. m. 486. l.

² U. o. 500. l.

³ U. o. 501. l.

⁴ Ugyanott 495 l.

⁵ Ugyanott. 502 l.

⁶ E. O. Gy. E. X. 43 l.

⁷ Török Magyarokori Áll. Okmánytár. III. 47 l.

⁸ Beke—Barabás 498 l.

⁹ Benkő J. Marosszék ismertetése 64—66 l. Mint *főkirálybíró* gyűléseket tart: 1625 nov. 9., 1625 nov. 25., 1627 febr. 3., 1628 máj. 2., 1629 jún. 6., 1633-ban. Mint *főkapitány*: 1635 jan. 3., febr. 6., márcz. 20., 1636 decz. 23., 1638, 1639, 1640 febr. 2., 1641 ápr. 4., 1642 jan. 19. Benkő megyei jegyzőkönyvek alapján közli mindezeket. De tudjuk, egyik-másik határidőről így pl. 1636 decz. is, hogy Tholdalagi *akkor nem volt itthon*, tehát csak *nevében* tarthatták meg a gyűlést.

¹⁰ Ugyanítt Benkő közgyűlési napló után.

V.

Tholdalagi mint emlékiró. Munkásságának történet- irodalmi értéke.

A história „nagy Tholdalagi Mihály“-a rokonszenves, vonzó egyéniség. Egyszerű, szürke portai követ, milyen előtte, utána sok más volt Erdélyben. De mégis különbözik valamennyitől. Különbözik kortársaitól, kik közül fölényesen magaslott ki alakja. Kiknek igazi mesterük. Különbözött elődeitől, utódaitól, mert egy Bethlen Gábor diplomáciai iskolájában növekedett, mert *Erdély aranykorát* szolgálhatta át esze, tudása legjavával.

Erős nemzeti érzésű, igazságszerető, jámbor életű lelkes keresztény. Vérbeli politikus. Elsőrendű történeti tényező. Író is egyszersmind. De korántsem olyan Kemény János, Bethlen Miklós, Cserey-féle történetíró.

Szereti a multat, az emlékeket. Magának ír elsősorban. Megörökíti viselt dolgaiat. Meg azokat a mozzanatokat, melyek felett valamikor elgondolkozott. Melyek figyelmét megragadták. Vagy, melyek országos változásokat jelentettek.

Ismerünk tőle *nagyszámú követjelentésein kívül*¹ *egy emlékiratot*² és *négy naplótöredéket*.³

Emlékirata tizenhét év történetére vet világot. Röviden, nem krónikás modorban. Tömören, világosan. Báthory Gábor halálától I-ső Rákóczy György trónra léptéig.

Miért mozog épen e határok között? Bajos rá feleletet adni, ha minden eshetőséget számításba veszünk. De bizonyos, memóriáléja kezdetétől végéig fokozott mértékben bővül, szélesedik. Nem más, mint Tholdalagi fejlődő politikai látókörének hű tükre. Keletkezését, így felfogva tudjuk legtermészetesebben megérteni.

A gelenczei főúr Bethlen udvarába kerül. Portai követségbe megy. Körülötte minden élő történelem. Mohón szívja magába az ismeretlen légkört. Követjelentéseket készít, históriai vonatkozású magánlevelezést folytat. Olvassa követtársainak útleírásait, feljegyzéseit. Egyszer aztán maga is önkénytelen tollat ragad. Mind jobban-jobban belemélyed munkájába. Lassankint napi szükségletévé válik. Később hiszi valósággal, el sem lenne már nélküle.

Az 1613. évet elfogadhatjuk munkája kezdetéül. Hogy ezelőtt

¹ Kiadva Beke-Barabás I. Rákóczy György és a porta. Szilágyi S. Levelek és okiratok. Török Magyarokori Államokmántár. I—III. köt.

² Erdélyi Tört. Adatok. I. 223—243 l.

³ Tört. Tár. 1881—82. 1613—15. 1619-ből. Salamon Ferencz: Két magyar diplomata. 1625-ből. Akad. Ért. II. kiadta Ötvös Á. 1639-ből.

írt-é hármiféle más feljegyzéseket? Nem tudjuk. De valószínűleg nem. Élete körülményeiből, külső jelekből majdnem biztosan következtethetünk erre. Boldog házaselete, melynek különösen első éveiben semmi történelmi nevezetességű eseménnyel nem foglalkozott, — kizárja, hogy ilyesmire még csak gondoljunk is. Anyaga ugyan lett volna bőven feljegyezni való. Saját élettörténetéből. Küzdelmes ifjúsága. Az akkori idők zavarai. De nem örökölt meg belőlük semmit, sajnos. Mert ha teszi, bizonyára hivatkoznék rá valahol emlékeiben. Ez tulajdonsága.¹

I. Rákóczy György fejedelem trónraléptével szakad meg naplója. Miért? A jó Isten tudja. Mindenesetre nagyon furcsa dolog, ha meggondoljuk, hogy életében változás nem áll be ezután sem. Szinte megvárnók tőle, hogy egész életén keresztül vezesse. Tetszőleges magyarázatokat találhatunk mentségére. A Rákóczy György uralkodásának kezdetén erős Bethlenpárti Tholdalagi nem akarta írott nyomát hagyni érzelmeinek, hogy utóbb árulója legyen.² Vagy talán gyengülő szemei készítették kedvencz időtöltésének félbenhagyására.³

Tholdalagi Mihály koríró. „Emlékezetül hagyott“ írásának kizárólag politikai történeti színezete van. Alaki és tartalmi tekintetben egykorú naplók között munkájához hasonlót hiába keresünk. Nem túlságos értékénél, de érdekességénél fogva. Nem napi feljegyzések évi sorozata, mint Segesvári Bálint krónikája. Ennél több. Logikusan kidolgozott, összefüggő, tömör kompendium féle. De kevés eseményt ismer. Kevesebbet Segesvárinál, kevesebbet Sepsi Laczkó Máténál, Nagy Szabó Ferencznél. Figyelmét Erdély történetétől függetlenül magyarországi változások alig kötik le.

Emlékirata tizennégy fejezetre tagozott. Épenséggel nem arányos beosztással. Sem az egyes évekre, sem a fejezetek tartalmára nézve. Három, sőt négy év eseményeit is egy szakaszba szorítja be. Ennek következtében kronológiájára itt-ott csak eseményből következtethetünk.⁴ Néhol ugyan — hihetnénk — azért teszi, hogy kevés adatát tömörítse. De munkája legutolsó részében ez a feltevésünk önmagától elesik.⁵

A naplótöredékek emlékiratának következetes kiegészítő részei. Ítéletet mondani külön-külön egyikről sem lehet, ha Tholdalagi fennmaradt emlékeinek igaz történeti értékét keressük. Egészen

¹ Emlékirata Mikónál I. 238—239 l.

² 1635 után e feltevés már természetesen meg nem állhat.

³ Beke—Barabás i. m. 497 l. 1639 okt. 20. levele.

⁴ Emlékirata Mikónál I. 226 l. Szkender Goreczki-féle expedíciója 1618-ban történt. Ugyancsak 242—243 l.

⁵ Emlékirata i. h. 238 l. Mert itt *van anyaga bőven* s még sem ad pontos dátumokat.

megváltozik így magáról az emlékiratról alkotott felfogásunk. Látjuk, hogy Bethlen fejedelemné választatása évéből nemcsak azt a nyolcz eseményt ismeri, amiket emlékiratában érint. Báthory Gábor halálának feljegyzésén kívül,¹ utolsó éveinek történetéről is tud.² Figyelmet érdemel a török történelemben tanúsított jártassága.³ Kiegészíti emlékiratának első követségi útjával kapcsolatos mondandóit, feljegyzi részletes itineráriumát,⁴ tettekben és írásban (oroszcsik) soha nem tagadva meg jó magyar voltát.⁵

Más színben látjuk az 1619. évre vonatkozó adatait naplótöredéke kapcsolatával.⁶ Más színben látjuk különösen az 1627-ről fennmaradt sorait, ha tekintetbe vesszük, hogy olyan százhatvan oldalas oklevéltárral ellátott melléklet járul hozzá, mely a magyar történelem „szőnyi békéjének” legterjedelmesebb, legértékesebb forrásmunkája.

Az 1625. évben is utal „*odébb hátrább*” megírt dolgokra, vagyis a gyarmati békéről bizonyosan hasonló szellemben készített töredékére. De sajnos, ezt még mindezideig nem ismerjük.

1630. naplója konstantinápolyi útját mutatja be s jelentéktlenebb adatokat őriz Brandenburgi Katalin fejedelemségéhez.

Kiegészítő részei egymásnak a naplók és az emlékirat azért is, mert a naplóknak művelődéstörténeti vonatkozásuk van, mi pedig az emlékiratnak igen gyenge oldala.⁸ Erdélyország pénzügyi állapotáról, az állami jövedelmekről következetesen hallgat, mintha nem is érdekelné legkevésbé sem. Pedig naplói kénese szállítasokról, árusításokról beszélnek, melyek többször személyes vezetése alatt mentek végbe.⁹ Bő adalékokat szolgáltat a konstantinápolyi erdélyi követek életéhez. Számtalan kisebb, de érdekes, jellegzetes dolgot megismerhetünk naplóiból. Mindenre kiterjedő figyelme ezekben megkapóan nyilvánul helyel-közzel. Itt elmékedésre készíti a bővízü janinai forrás,¹ miért nincsen Erdélyben, hogy két malmot is hajtana egyszerre! Ott, — emlékiratában — szól Lippa elvesztéséről, anélkül, hogy birtokügyi jelentőségére ügyet is vetne.² A konstantinápolyi szőnyeg, kendő, apróságok

¹ Emlékirata i. h. 223 l.

² Történelmi Tár. 1881. 6. l.

³ Történelmi Tár 1881. 7. l.

⁴ Erre későbbi naplóiban is gondot fordít.

⁵ Történelmi Tár 1881. 8 l.

⁶ U. ott. 1882. 470—71 l.

⁷ Egyedül portai ajándékokra, a Farkas ágyúra, Balassi fősvénységére és a Rákóczy bejövetelével kapcsolatos ünnepségekre czéloz Emlékirata Mikónál I. 223., 227., 230., 242. l.

⁸ Tört. Tár 1882. 470—71. l.

⁹ U. ott. 1881. 9. l.

¹⁰ Emlékirata Mikónál I. 223—24. l.

vásárlása fontosabb előtte Bethlen választatásának részleteinél.¹ Tudjuk, mennyi fizetése volt esztendőn keresztül a török portán,² de fejedelme, Báthori elleni táborozásáról, útjáról semmit sem mond, pedig bizonyosan tudott róla, hiszen valószínűleg oldala mellett tartózkodott. Szemére hányja Báthory gyilkosainak hálátlanságukat,³ értésünkre adja a török császár Bethlen iránti pártfogását. Azonban nem érdekli Sarmasági—Birkner küldetése a német frigykötés ügyében.

A naplók műveltségtörténeti oldalát túlbecsülnünk természetesen nem szabad. Jóval kevesebbet nyújtanak ezek mindenestre egy Borsos Tamás portai historiájánál, de ránk nézve azért nagyon fontosak. Erdemes lapok úgy is, mint a balkán XVII. századi geográfiájának, ethnográfiájának szolgálatában álló hiteles adalékok.

Tholdalagi hátrahagyott emlékeiben önmagával szorosabban véve keveset foglalkozik. Még is mondhatjuk, *eseményfűzése politikai tevékenységével áll szoros kapcsolatban*. Ehhez képest megállapíthatjuk emlékiratának irányító elveit.

Mikor csak teheti, az országgyűlésekről mindig megemlékezik. Természetes dolog is egészen. Mint országos követet innen expedálták. Ez rá nézve fontos volt. De csak annyiban, amennyiben magára és követársaira vonatkozott. Általános érdekű országgyűlési határozatot sohasem említ. Mint diplomata, rendkívüli kedvteléssel adja a különféle békekötéseket, alkudozásokat, egyezéseket, törököt, magyar, lengyelt egyaránt.⁴ Környezete hatása alatt áll úgy a török portán, mint itthol Erdélyben. Felemlíti mindkét helyen, akikkel érintkezik.⁵ Annál meglepőbb, hogy *követársai életére, tetteire kevés adalékot találunk nála*. Ha portán van, tudósításainak háromnegyedrésze török vonatkozás.⁶ Hirből hallott dolgokat nem igen szeret leírni, csak kénytelenségből. Ez a tartózkodás nagy érdeme Tholdalagi munkásságának. Emeli hitelét: a részletkérdések iránt érdeklődő szakember elsősorban azért veszi nagy hasznát emlékiratának, mert országos ügyekben történt követési utasításait mindenkor pontosan leírja. Értékes ez valóban; ilyen összefüggően, tisztán, világosan sehonnan sem ismerjük. Pedig nem élettörténeti adalék. Valóságos külpolitikai história. Követjárásaival kapcsolatban útal több-kevesebb részletességgel az azt előkészítő, követő, vagy akközben történt politikai mozzanatokra is. Ez csak nagyobb becslésünket biztosítja műve számára, mely többi részeiben ösmert adatainkat erősíti meg.

¹ Emlékirata i. h. 232. l.

² Tört. Tár. 1882. 470—71. l.

³ Emlékirata i. h. 222. l.

⁴ Emlékirata i. h. 225., 231., 232., 234., 236—43. l.

⁵ Nagy Szabó Ferenczet nem említi egyedül. Mikó i. m. I. 123. l.

⁶ Mint 1620-ban is. Emlékirata i. h. 228. l.

Az égi jelenségeket, természeti erők megnyilvánulásait kevessebbre becsüli más koriróknál.¹ *Időhatározása*, — ahol t. i. nem hiányzik, — *pontos, megbízható*. E tekintetben csak ritkán ingadozik kevéssé,² évet sohasem téveszt. Legnagyobb eltérése néhány nap az igazságtól, mikor Báthory futását szept. végére teszi.³ Az első hét évben nem használ hónap dátumokat.

Családtörténeti tekintetben munkái teljesen figyelmen kívül hagyhatók. Azt a pár feljegyzést, ami Báthory és gyilkosai megöletésére, követtársa, az öreg Balassi Ferencz és fejedelme Bethlen Gábor halálára vonatkozik, másutt részletesebben megtaláljuk.

Tholdalagi Mihály nem igazi történetiró, csak történeti feljegyző. Emlékeiből lépten-nyomon kiérzik jó hazafisága. Kilátszik természetes éleslátása, józan ítélőképessége. Nagymérvű politikai elfoglaltatásai rákényszerítették egyes események feljegyzésére. Ezért irt. Bethlen Gábor diplomáciaiájának részletes, pragmatikus történetirója azonban így is nagy hasznát fogja venni még munkájában Tholdalagi emlékiratának s különösen nagy hasznát fogja venni követjelentéseinek, melyek ismerete nélkül Erdély aranykorának keleti összeköttetéseit megérteni minden ízében lehetetlen.

Külön kell megemlékezni a követjelentésekről, melyek I. Rákóczy György korára igen fontosak. Bőven kárpótolnak bennünket megszakított emlékiratáért, félbenhagyott naplójegyzeteiért.⁴

Bethlen idejéből is ismerünk tőle jelentéseket,⁵ de azok értéke eltörpül az 1631. után keltezettek mellett. Rákóczy uralkodásának első szakában hat évről beszélnek utóbbiak.⁶ Egyik részüket már beillesztette Szilágyi Sándor történetirodalmunkba,⁷ de a másik rész még úgyszólván kiaknázatlanul hever.⁸ Úgy műveltség, mint politikai történeti tekintetben elsőrangú kútfők. Belőlük már többé nem a szűkszavu napló-, emlékiró Tholdalagi szól hozzánk, de a körütekintő vérbeli diplomata, kiforrott produkáló tehetség, ki Rákóczynak sokszor ad szabadító eszmét nehéz kérdésekben. Jelentései itt-ott néha terjengősek, de vezető gondolatuk soha sem vész részletekbe. Nem egyszer utóiratban közöl tartalmas dolgokat.⁹

¹ Mint Segesvári, Sepsí Laczkó, Nagy Sz. F. Emlékirata.

² Emlékirata i. h. 230. l.

³ E. O. Gy. E. VI. 80. l. Szepsi Laczkó III. 139. l. Segesvári IV. 181. (Mikónál).

⁴ Naplójegyzeteit valószínűleg folytatta továbbra is.

⁵ Török Magyarokorí Áll. Okmánytár. I—II. k.

⁶ 1632, 1633, 1635—37, 1639 évekről.

⁷ E. O. Gy. E. IX., X. köt.

⁸ Egyedül Dr. Lukinics I. értékesítette Bethlen I. támadásával kapcsolatos politikai tört. vonatkozásukat!

⁹ Ugyanott. 481, 495 l.

Gusztáv Adolf követe, Strassburg, mellett ő van Konstantinápolyban. Nem sokat bizik benne, kiérzik minden szavából. Igyekszik sarokba szorítani a ravasz politikust. De az kitér előle. Szemébe vágja: „*a követek reménységénél egyebet nem adhatnak uruk képében*“.¹

Juszuf aga, Székely Mózes titkos ágense 1635. árulásáról Tholdalagi leveleiből alkothatunk legtisztább képet magunknak.² Bisterfeld csalfaságára kézzelfogható bizonyítékokat szolgáltat.³ A Lupul vajda elleni hadjárat topografiájára, részleteire Kemény önéletírásához két levele nélkülözhetetlen adalék.⁴ Bethlen István támadásának hazai részleteit jól ismerjük.⁵ Tholdalagi nem tett egyebet, mint a török fővárosból kísérte éber figyelemmel ez eseményt. De mégis van egy érdeme; utána sejthetjük leginkább, milyen hatást tett e felkelés a szultán környezetére. Figyelemreméltó azért is, mert e hatás alatt írta Rákóczynak, hogy „*a Bethlen István alávitetését kevés szóval végbevihetnénk*“. Nagyon érdekes az a hite, Bethlennek buknia kell, mert nem áll törvényes alapon.⁶ Az ifju Székely Mózes dolgáról gyakran emlékezik.⁷ Sokat sürgeti török földről való kibocsátását. Hívja vissza a fejedelem hűségére. De a porta nagyon lassan érti meg kérését.

Követjelentéseinek lépten-nyomon világtörténeti vonatkozásai vannak. Erdélynek nagy érdekében állott ismerni a porta terveit, hadviseléseit, azok eredményeit. Így foglalkozik Tholdalagi a török-perzsa hadjáratokkal,⁸ Babilon visszavételének kérdésével,⁹ a római császár követeivel,¹⁰ moldvai, havasalföldi vajdák, angol, spanyol királyok dolgaival,¹¹ lengyel ügyekkel,¹² stb.

De legértelmesebbak török történeti feljegyzései. Intim kulissza titkokat árul el a porta környezetének szövevényes világából, pasák, bégek feje hullásának elfogadható okát adja.¹³ Megismertet bennünket a török udvar hangadó embereivel, kémeivel. A magyar dolgok iránt rokonszenvvel viseltető török barátaival. Egyszer-egyszer közli az összes diván-ülő vezérek névsorát.¹⁴ Az

¹ Szilágyi i. m. 10 l.

² Beke-Barabás i. m. 149 l. Szilágyi i. m. 262 l.

³ Beke-Barabás i. m. 470—481 l.

⁴ Beke-Barabás i. m. 348 l. Szilágyi i. m. 493 l.

⁵ Századok. 1910. jan. Dr. Lukinics Imre után legjobban.

⁶ Beke-Barabás i. m. 306 l.

⁷ Beke-Barabás i. m. 472—73 stb. l. Zólyomiról is. Szilágyi i. m. 488 l.

⁸ Szilágyi i. m. 592 l.

⁹ Beke-Barabás i. m. 491 l.

¹⁰ Ugyanott. 478 l.

¹¹ Ugyanott. 482 l.

¹² Szilágyi i. m. 425 l.

¹³ Beke-Barabás i. m. 6 l.

¹⁴ Ugyanott. 9 l.

erdélyi követek XVII. századi életének hí tolmácsolója. Szomorúan látja be, hogy életük egy percre sem állandó. Pár napi adókésés,¹ egy megvesztegetett pasa ellenséges besugása elegendő arra, hogy Damokles kard függjön fejük felett, hogy ólálkodó csauszok vegyék körül felsőbb parancsra az erdélyi házat. De mindig előtte van a biztató megnyugvás: „jobb egy embernek elveszni, sem hogy egy országnak elpusztulni“.²

Kihallgatásokról, dívánülésekről jelentései részletes referádák. Meglepi a nagy fény, melyek között utóbbiak lefolynak. Jóleső érzés fogja el, mikor leírhatja, hogy „az anglus követ után mindjárt őket kaftányozták meg s vitték a szultán elé, míg ezalatt a „bobroniki“ két követ s a konstantinápolyi patriárcha künn vára-koztak. A német pedig visszavonult, mert nem akart az anglusnak alája ülni.“³

Találón jellemzi a törökök pénzsóvárságát. Életében csak egyszer beszéltek vele előbb, mint a pénzével! Részletesen beszéli el az ajándékok kiosztásával járó formaságokat, hazajövetelkor búcsúlátogatásokat. Festi a portai követek örömét hosszasán várt adó megérkeztekor, mert ez rendesen nagy gondot vesz le fejük-ről. Van is víság ilyenkor. Lantosok és egyéb muzsikások⁴ kísé-rete mellett viszik be a városba.

Tholdalagi Mihály naplójának, emlékiratának, követjelentései-nek stylusa közepes a tizenhetedik századi viszonyokhoz képest. Nincs azoknak szorosabb értelemben vett szépirdalmi becsük, mint Salamon Ferencz gondolta.⁵ De folyékony, változatos, tömör magyar próza, el kell ismernünk. Kerüli a szokásos latin kifejezések hial-mazát. Ügyel a nevek pontos kiírására, bár itt-ott magyarosan fer-dít.⁶ Hosszú, unalmas körmondait sok helyen csattanós pár sor váltja fel.⁷ Régiességeket ritkán őriz meg.⁸

¹ Ugyanott. 342 l.

² Szilágyi i. m. 11 l.

³ Szilágyi i. m. 599 l.

⁴ Szilágyi i. m. 481 l.

⁵ Két magyar diplomata. XXX.

⁶ Emlékirata Mikónál l. 288 l. Monczfeld, Czuczova, Oroszcsik. stb.

⁷ Beke Barabás i. m. 497.

⁸ Ugyanott. 498 l. „Kopolnácska“; régi mérleg Háromszéken.

TARTALOM

	Lap
I. Tholdalagi Mihály kora, származása. A Tholdalagi családtörténet nehéz kérdései --- --- --- --- ---	3
II. Tholdalagi Mihály gyermekkora, ifjúsága, családi élete, férfikora, halála --- --- --- --- ---	10
III. Tholdalagi Mihály birtokviszonyai --- --- --- --- ---	17
IV. Tholdalagi Mihály történeti szereplése Bethlen Gábor és I. Rákóczy György alatt --- --- --- --- ---	19
V. Tholdalagi, mint emlékiró. Munkásságának történetirodalmi értéke --- --- --- --- ---	49

HIBA-IGAZÍTÁSOK.

- 5. lap 21-ik sorban Mikesi helyett olvasd *Miskei*.
- 6. lap 1-ső sorban Morácson helyett olvasd *Moroczon*.
- 10. lap 22-ik sorban etájban helyett olvasd *e tájban*.
- 11. lap 37-ik sorban Tholdalaghi helyett olvasd *Tholdalagi*.*
- 29. lap 2—4-ik jegyz. sorban Emlékirat helyett olvasd *Emlékirata*.
- 32. lap 32-ik sorban Reczep helyett olvasd *Recsep*.
- 34. lap 19-ik sorban eközben helyett olvasd *e közben*.
- 45. lap 31-ik sorban bemennetek helyett olvasd *bemenetek*.

* Tholdalagi Mihály a nevét két „h” és „y”-al írta. Az egész munkán átvonuló sajtóhiba, hogy nem így találja benne az olvasó.